

TTYSI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI

BARCHA YO'NALISHLAR UCHUN

**Pedagogning kasbiy
kompetensiyalarini rivojlantirish**

**MODULI BO'YICHA
O'QUV-USLUBIY
MAJMUA**

TOSHKENT

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrda 485-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchilar: **N.Muslimov** - pedagogika fanlari doktori, professor.
R.Ishmuhammedov -katta o‘qituvchi
A.Turayev - katta o‘qituvchi

Taqrizchilar: **H.Tojiboyeva** - pedagogika fanlari doktori, dotsent.
Sh.Abdullayeva - pedagogika fanlari doktori, professor.

**O‘quv-uslubiy majmua Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(“ ____ ” - yanvar 202__-yildagi ____-sonli bayonoma)**

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR.....	7
II. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	15
III. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	61
IV. GLOSSARIY	73
V. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	79
VII. NAZORAT SAVOLLARI	81

I. ISHCHI DASTUR

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi”da milliy kadrlarning raqobatbardoshligi va umumjahon amaliyotiga asoslangan oliy ta‘lim milliy tizimining sifati oshishiga, Bolonya jarayoni ishtirokchi mamlakatlari diplomlarini o‘zaro tan olishga, o‘qituvchi va talabalar bilan almashuv dasturlarini amalga oshirishga ko‘maklashuvchi 1999 yil 19-iyundagi Bolonya deklaratsiyasiga qo‘shilish masalasini ko‘rib chiqish belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da oliy ta‘lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o‘qitish usullarni joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, korrupsiyaga qarshi kurashish, muhandislik-texnik ta‘lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar ulushini oshirish, kredit-modul tizimini joriy etish, o‘quv rejalarida amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan mutaxassislik fanlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019 yil 8 oktyabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko‘ra mamlakatdagi oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma‘naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish belgilangan. Shuningdek, mamlakatimizning barcha sohalarida islohotlarni amalga oshirish, odamlarning dunyoqarashini o‘zgartirish, yetuk va zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashni hayotning o‘zi taqozo etmoqda. Respublikada ta‘lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan uyg‘unlashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Bunda mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ta‘lim va tarbiya berish tizimi islohatlar talablari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamon talablariga javob bera oladigan mutaxassis kadrlarni tayyorlash, Davlat talablari asosida ta‘lim va uning barcha tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirib borish oldimizda turgan dolzarb masalalardan biridir.

Ushbu dasturda pedagogning kasbiy kompetentligining nazariy asoslari, pedagog kasbiy kompetentligining tuzilishi va mazmuni, kasbiy kompetensiyalarni

rivojlantirish omillari, innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo'nalishlari, pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hususiyatlari hamda pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalari bayon etilgan.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi tinglovchilarini innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid yangi bilimlar, ko'nikmalar hamda malakalarini tarkib toptirishdan iborat.

Modulning vazifalari:

- pedagogning kasbiy kompetentligining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- pedagog kasbiy kompetentligining tuzilishi va mazmunini aniqlash;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo'nalishlarini tahlil qilish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillarini tahlil qilish;
- innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llarini aniqlash;
- tinglovchilarda pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish va amalda qo'llash ko'nikmasi va malakalarini shakllantirish.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

“Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” modulini o'zlashtirish jarayonida:

Tinglovchi:

- pedagog kasbiy kompetentligining tuzilishi va mazmuni;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish omillari;
- innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik yo'nalishlari;
- pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hususiyatlari;
- pedagoglarda kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishning zaruriy shart-sharoitlari, modellari;
- kasbiy faoliyatda tayanch va xususiy-metodik kompetensiyalarni rivojlantirish yo'llari haqidagi **bilimlarga ega bo'lishi;**

- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalar;
 - fanlarni o'qitishda didaktik o'yin texnologiyalaridan foydalanish;
 - amaliy va rolli o'yinlar;
 - pedagogik nizolarni samarali hal etish yo'llari;
 - zamonaviy pedagog imidji va modelini ishlab chiqish;
 - o'qituvchining o'z-o'zini kasbiy va shaxsiy takomillashtirib borish yo'llari;
- kreativlik-pedagogik ijodkorlikdan foydalanish **ko'nikma va malakalarini egallashi;**
- pedagogning xususiy-metodik kompetentligini rivojlantirish yo'llari;
 - shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish;
 - talabalarning o'quv-bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta'limini tashkil etish;
 - pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish **kompetensiyalarni egallashi lozim.**

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish” moduli ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi, shuningdek, ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimot va elektron-didaktik texnologiyalarni;

- o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda texnik vositalardan, blis-so'rovlar, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, va boshqa interfaol ta'lim metodlarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” moduli bo'yicha mashg'ulotlar o'quv rejasidagi “Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish”, “Talabalar bilimni baholash” hamda “Yo'nalishning dolzarb muammolari va zamonaviy yutuqlari” kabi modullar bilan uzviy aloqadorlikda olib boriladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar ta'lim va tarbiya jarayonlarini normativ-huquqiy asoslarini o'rganish, ularni tahlil etish, amalda qo'llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

MODUL BO‘YICHA SOATLAR TAQSIMOTI
(ja‘mi 16 soat: 8 soat nazariy, 8 soat amaliy)

	Modul mavzulari	Auditoriya o‘quv yuklamasi		
		jami	jumladan	
			Nazaiy	Amaliy mashg‘ ulot
1.	<p>Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yangicha yondashuv</p> <p>Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar va xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta’siri.</p>	4	4	
2.	<p>Pedagogik texnika-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omili sifatida.</p> <p>Pedagogik texnika xakida tushuncha. Pedagogik texnika – pedagog xulkinging boshkarish omili sifatida. O‘qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning axamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yo‘llari. Tinglovchilar diqqatini o‘ziga tortish usullari. Auditoriyani boshqarish psixologiyasi, tinglovchilarga ta’sir etish va ishontirish usullari. Pedagog faoliyatiga qo‘yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik deontologiya, pedagogik boshqaruv va texnika o‘qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli</p>	2	4	
3.	<p>Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yo‘llari</p> <p>Ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashq. O‘quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do‘stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy</p>	2		2

	imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish. Tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o'rganish, tanishish. Tarqatma materiallar bilan kichik guruhlarda ishlash. Guruhlar taqdimoti			
4.	Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyati. Pedagogik deontologiya – pedagogning odab ahloqi fani: mazmuni, mohiyati, ahamiyati. Pedagog obro'si va uni faoliyatda namoyon bulishi. Pedagog nafosati va odobini shakllantirish, rivojlantirish yo'llari xamda unga erishish shart-sharoitlari. Talabalarning o'quv-bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta'limini tashkil etish. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish.	2		2
5.	Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to'siqlar, qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari. Pedagog faoliyatida uchraydigan to'siqlar va ularni yechish yo'llari. Yosh pedagoglar faoliyatida odatda yul qo'yiladigan xatolar va ularni yengish yo'llari. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to'siqlarning xilma-xilligi va o'ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritilishi, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlanishi. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to'siqlarni yechishda, to'g'ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi, pedagogik kvalimetriyasi. Kichik guruhlarda tarqatma materiallar bilan ishlash. Guruhlar taqdimoti.	2		4
	Jami:	16	8	8

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI (8 soat)

1 MAVZU: PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI

RIVOJLANTIRISHGA YANGICHA YONDASHUV (4 soat)

Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlari Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar va xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'siri.

2-MAVZU: PEDAGOGIK TEXNIKA - KASBIY KOMPETENSIYALAR KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA (4 soat)

Pedagogik texnika xakida tushuncha. Pedagogik texnika – pedagog xulking boshqarish omili sifatida. O'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yo'llari. Tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullari. Auditoriyani boshqarish psixologiyasi, tinglovchilarga ta'sir etish va ishonirish usullari. Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik deontologiya, pedagogik boshqaruv va texnika o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI (8 soat)

1-AMALIY MASHG'ULOT: KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH YO'LLARI (2 soat)

Ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashq. O'quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do'stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish. Tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o'rganish, tanishish. Tarqatma materiallar bilan kichik guruhlarda ishlash. Guruhlar taqdimoti.

2-AMALIY MASHG'ULOT: KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYANING ROLI, AHAMIYATI. (2 soat)

Pedagogik deontologiya – pedagogning odab ahloqi fani: mazmuni, mohiyati, ahamiyati. Pedagog obro'si va uni faoliyatda namoyon bulishi. Pedagog nafosati va odobini shakllantirish, rivojlantirish yo'llari xamda unga erishish shart- sharoitlari. Talabalarning o'quv-bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta'limini tashkil etish. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish.

3-AMALIY MASHG‘ULOT: KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN TO‘SIQLAR, QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI. (4 soat)

Pedagog faoliyatida uchraydigan to‘siqlar va ularni yechish yo‘llari. Yosh pedagoglar faoliyatida odatda yul qo‘yiladigan xatolar va ularni yengish yo‘llari. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlarning xilma-xilligi va o‘ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritilishi, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlanishi. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to‘siqlarni yechishda, to‘g‘ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi, pedagogik kvalimetriyasi. Kichik guruhlarda tarqatma materiallar bilan ishlash. Guruhlar taqdimoti.

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha o‘quv mashg‘ulotlari asosan interaktiv ta‘lim prinsiplari asosida quyidagi o‘qitish shakllarida tashkil etiladi.

- ma‘ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ma‘lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, motivatsiyani rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (egallangan bilimlar asosida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (o‘zaro tajriba almashish orqali kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish).

II. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-MA‘RUZA. PEDAGOGNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA YANGICHA YONDASHUV. (4 soat)

Reja:

1. Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari.

2. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar.

3. Xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta’siri.

***Tayanch tushunchalar:** “Kompetentlik”, Kasbiy kompetentlik, Maxsus yoki kasbiy kompetentlik, innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, reflektiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik.*

Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyati. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari. Oliy ta’lim tashkilotlari pedagoglarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida turli ixtisosliklar o‘qituvchilarining intellektual salohiyatini oshirish, dunyoqarashlarini boyitishda ularni innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan yaqindan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Respublikamimizda ta’limning moddiy texnik ta’minotini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida axborot-ta’lim muhitini yaratish, axborot resurslarini ishlab chiqish, ularni ta’lim jarayonida qo‘llash metodikalarini takomillashtirish, o‘quvchilar va o‘qituvchilarning jahon ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlari kengaytirilmoqda. Shu o‘rinda har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo‘lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo‘sh, kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o‘zida qanday kompetentlik sifatlarini yoritish zarur. Ayni o‘rinda shu va shunga yondosh g‘oyalar yuzasidan so‘z yuritiladi.

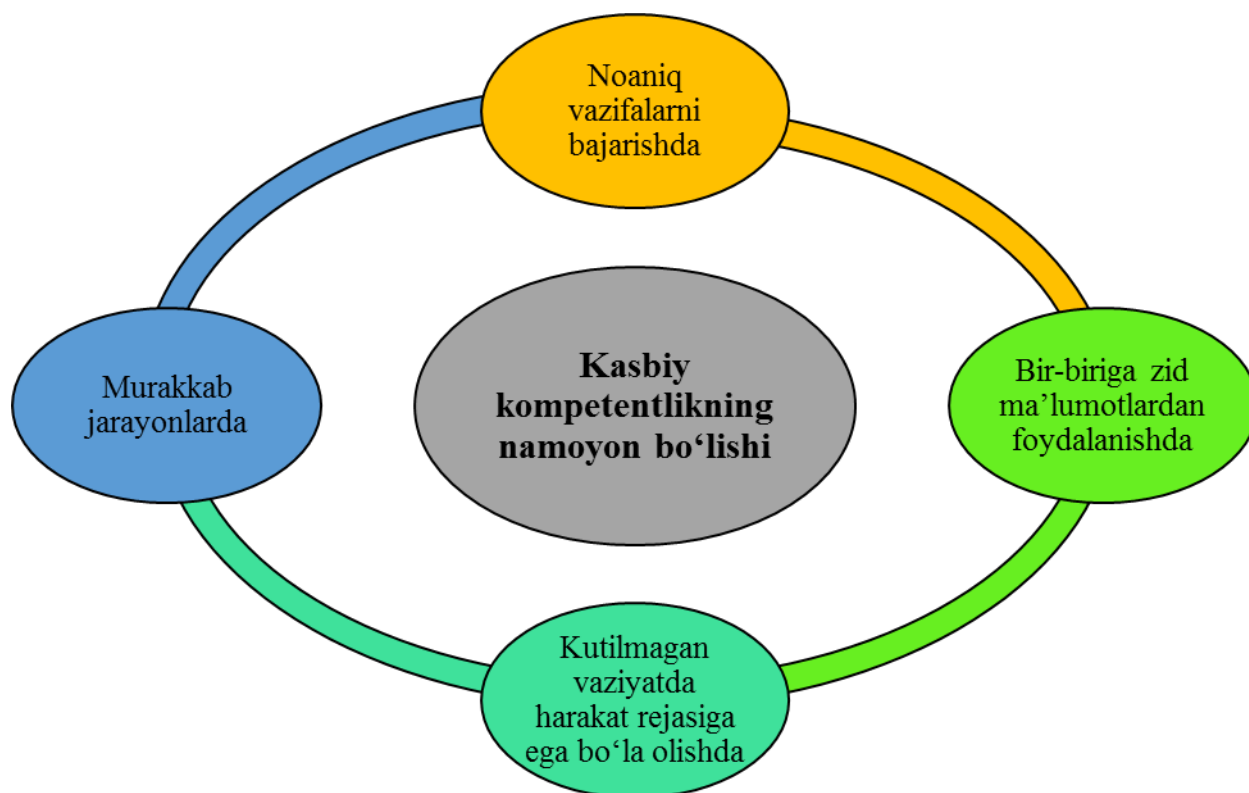
“Kompetentlik” (ingl. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish hisoblanadi.

“Kompetentlik” pedagogik kategoriya sifatida ta’lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan (nostandart) holatlarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib

boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Shundan kelib chiqqan holda kasbiy kompetentlik kategoriyasiga quyidagicha izoh keltirilgan. **Kasbiy kompetentlik** – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishini ko‘zda tutadi.

Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va hatti-harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, “*kompetensiya*” mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

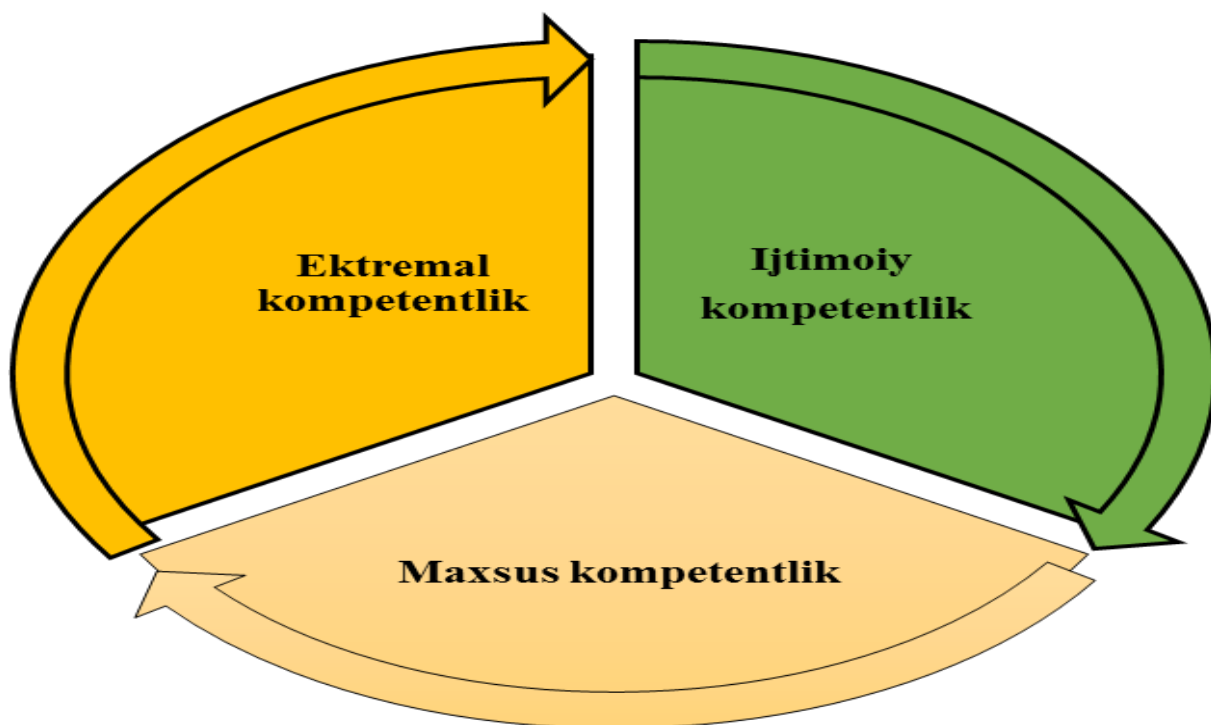

❑ Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

- ❑ o‘z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- ❑ yangi axborotlarni o‘zlashtiradi;
- ❑ davr talablarini chuqur anglaydi;
- ❑ yangi bilimlarni izlab topadi;

ularni qayta ishlaydi va o‘z amaliy faoliyatida samarali qo‘llaydi.

Kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

1. Ijtimoiy kompetentlik – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub‘ektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi. Ular o‘zida quyidagi mazmuni ifodalaydi:

a) **psixologik kompetentlik** – pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta‘lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish;

b) **metodik kompetentlik** – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta‘lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo‘llash;

c) **informatsion kompetentlik** – axborot muhitida zarur, muhim, kerakli, foydali ma‘lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, o‘rinli, samarali foydalanish;

d) **kreativ kompetentlik** – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondashish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini namoyish eta olish;

e) **innovatsion kompetentlik** – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga doir yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq etish;

f) **kommunikativ kompetentlik** – ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan, talabalar bilan samimiy muloqotda bo'lish, ularni tinglay bilish, ularga ijobiy ta'sir ko'rsata olish.

g) **Shaxsiy kompetentlik** – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish.

h) **Texnologik kompetentlik** – kasbiy-pedagogik BKMni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

Ektremal kompetentlik – favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik.

Bir qator tadqiqotlarda bevosita pedagogga xos kasbiy kompetentlik va uning o'ziga xos jihatlari o'rganilgan. Ana shunday tadqiqotlar sirasiga A.K.Markova va B.Nazarovalar tomonidan olib borilgan izlanishlarni kiritish mumkin.

A.K.Markova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarida pedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi tarkibiy asoslardan iborat ekanligi bayon qilingan: **Maxsus yoki kasbiy kompetentlik** (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish); **Ijtimoiy kompetentlik** (qo'shimcha faoliyatni hamkorlikda tashkil etish); **Shaxsiy kompetentlik** (o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini namoyon etish); **Individual kompetentlik** (o'z-o'zini boshqarish, kasbiy rivojlanish va yangiliklar yaratish).

Ta'lim amaliyotida kompetentlik yondoshuvini amalga oshirish ushbu jarayonning barcha jihatlarini chuqur va har tomonlama ilmiy o'rganishni talab etadi. Shu bilan birga, ta'kidlash kerakki, kompetentlikni pedagogik fenomen sifatida talqin qilish qiyin, chunki, kompetentlik kategoriyasi pedagogikaga boshqa fanlardan kiritilgan bo'lib, u fanlarda yetarli darajada chuqur anglab yetilgan va o'zining mustahkam o'rniga ega. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning natijasi sifatida pedagogika fanining tushunchalari tarkibiga nisbatan yaqinda kirib kelgan va hozircha pedagogik, xususan didaktik tushunchalar tizimiga to'laqonli tarzda tegishli.

Shu bilan birga, ta'limda kompetentlikka yo'naltirilgan yondoshuvlarning dolzarbligi tufayli "kompetentlik", "kompetensiya", "tayanch kompetensiyalar" atamalari ta'limning yangi sifatlariga doir masalalarni muhokama etishda tobora ko'proq ishlatilmoqda va borgan sari keng tarqalib bormoqda. Pedagogik hamjamiyatda kompetentlik va kompetensiyalar, ulardan qaysi birlari tayanch (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullari qanday ekanligi

tushunib yetish jarayoni jadal bormoqda, ushbu tushunchalarni aniqlashtirish bo'yicha qizg'in munozaralar davom etmoqda. Shu sababli bugungi kunda ushbu tushunchalarning juda ko'plab ta'riflari va talqinlari mavjud.

Kompetentlik – bu faqatgina o'zlashtirilgan bilimlar va tajribalarning mavjudligi hamda salmoqli hajmi bo'libgina qolmay, balki, ularni kerak vaqtda ishga sola bilish va o'zining xizmat vazifalarini bajarish jarayonida ulardan foydalana olish demakdir.

Bu ma'noda kompetentlik insonning, shaxsning, kasb egasining tavsifi hisoblanadi, shu bilan birga, u shaxsning shaxsiy imkoniyatlarining yig'indisi, uning o'z kasbiy bilimlari va tajribalarini amaliy faoliyatida samarali ravishda qo'llay olish qobiliyati hisoblanadi.

Mutaxassisning, uning samarali kasbiy faoliyatga qodirligining tavsifi sifatidagi kompetentlik ta'limda kompetentlik yondoshuvining asosi bo'lib qoldi. Bunday kompetentlikning murakkab, integral xarakterini ta'kidlab o'tgan holda, xorijdagi boshqaruv modellarida uning uch darajasi ajratib ko'rsatiladi:

1) Integrativ kompetentlik – bilim va ko'nikmalarni yig'ishga va tashqi muhitning tez o'zgarib turadigan sharoitlarida ulardan foydalana bilishga qodirligi.

2) Ijtimoiy-psixologik kompetentlik – zehn-idrok, odamlarning xulq-atvorini tushunish bo'yicha bilimlar va ko'nikmalar, ularning faoliyati motivatsiyasi, kirishuvchanlik va muloqat madaniyatining yuqori darajaliligi.

3) Boshqaruv faoliyatining muayyan sohalari – qarorlar qabul qilish, axborot yig'ish, odamlar bilan ishlash metodlari va hokazolar bo'yicha kompetentligi.

Kompetentlikning tarkibiy qismlari inson uchun qiziqarli bo'lgan faoliyatni amalga oshirish jarayonidagina rivojlanadi va namoyon bo'ladi. Bir necha omillar natijasida hosil bo'ladigan samarali faoliyat, muayyan vaziyatda namoyon bo'ladigan, alohida olingan kompetentlik yoki layoqatlilik darajasiga nisbatan, maqsadga erishishga qaratilgan harakat jarayonida vaziyatlarning keng doirasini qamrab oladigan bir qator mustaqil va o'zaroalmashuvchan kompetentliklarga anchagina ko'proq bog'liq bo'ladi.

Kompetentlikni baholashda alohida olingan biror bir layoqatlilik darajasini emas, balki, inson tomonidan shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarga erishish uchun sarf qilinadigan uzoq vaqt davomida, turli xildagi vaziyatlarda namoyon qilinadigan kompetentliklarning to'liq to'plamini nazarda tutish kerak bo'ladi. Bunda inson duch kelib qolgan muayyan vaziyat uning rivojlanishiga, qadriyatlarining shakllanishiga va yangi kompetentliklarni egallashiga bevosita ta'sir etadi.

Kasbiy faoliyati samarador bo'lishi uchun egallanishi muhim bo'lgan kompetensiyalar sohasining turli-tumanligini anglash aynan ushbu

kompetensiyalar doirasini aniqlash, shuningdek, ular orasidan o'z xarakteriga ko'ra eng universal bo'lgan tayanch, bazaviy kompetensiyalarni ajratib olish muammosini keltirib chiqardi.

Bugungi kunda jahon ta'limida tayanch kompetensiyalarning turli xil tasniflari mavjud. M.Stobart tayanch kompetensiyalarning quyidagi beshta guruhini belgilab ko'rsatgan:

1) Siyosiy va ijtimoiy kompetensiyalar (masalan, ma'suliyatni o'z zimmasiga olish, birgalikda qarorlar qabul qilishda ishtirok etish, ziddiyatlarni murosaga keltirish yo'li bilan hal etish, demokratik institutlarning faoliyatida ishtirok etish);

2) Ko'pmadaniyatli jamiyat hayotiga oid kompetensiyalar (masalan, tafovutlarni to'g'ri tushunish, bir-biriga nisbatan hurmat, boshqa madaniyat, til va diniy etiqodga ega bo'lgan odamlar bilan hamjihatlikda yashash);

3) Og'zaki va yozma muloqatni amalga oshira bilishga oid kompetensiyalar (masalan, bir nechta tillarni egallaganlik);

4) Axborot jamiyatining vujudga kelishi bilan bog'liq bo'lgan kompetensiyalar (masalan, yangi texnologiyalarni egallaganlik, ularni qo'llay olish, ommaviy axborot vositalari kanallari orqali tarqatiladigan axborot va reklamalarga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'la olish);

5) Uzluksiz ta'limning asosi sifatida butun umri davomida kasbiy jihatdan hamda shaxsiy hayotida ta'lim olishga kompetentlik.

So'nggi kompetensiya alohida ahamiyatga ega, shuning uchun ba'zi tadqiqotchilar uni tizimli kompetensiya deb ataydilar. Ye.P. Tonkonogaya va V.Yu. Krichevskiyalar kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy sifatlarni ko'rib chiqar ekanlar, kompetentlikni xushaxloqlik, pedagogik-tashkilotchilik, boshqaruvchanlik, kommunikativlik va boshqa sifatlarni bilan bir qatarga qo'yadilar. Kompetentlikning o'zi pedagogda umumiy dunyoqarashining kengligi va madaniyatining yuqoriligini, pedagogika, psixologiya, boshqaruv nazariyasi va ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari bo'yicha kasbiy bilimlarining mavjudligini, o'z bilimlarini amaliyotda rivojlantirishga layoqatliligini, ijtimoiy va psixologik-pedagogik tadqiqotlar metodlarini bilishini, pedagogik va boshqaruv ko'nikmalarining zaruriy majmuasiga ega bo'lishini nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik kasbiy bilim va ko'nikmalarining mavjudligi, shuningdek, ularni amaliy faoliyatda qo'llash hamda takomillashtirishga layoqatlilik bilan belgilanadi.

Pedagog-olimlarning ishlarida kompetentlikni pedagogik nuqtai-nazardan yanada kengroq va sinchiklab o'rganish imkonini beradigan turli jihatlari va tarkibiy qismlari ajratib olingan va o'rganib chiqilgan.

S.E. Shishov tomonidan kompetentlikning quyidagi ta'riflari keltirilgan: - o'qish-o'rganish tufayli egallangan bilimlar, tajriba, qadriyatlar va moyilliklarga

asoslangan umumiy layoqatlilik; - bilim va vaziyatlar o'rtasidagi aloqani o'rnatish qobiliyati, muammoga mos keladigan hal etish yo'lini topish (kompetentlik deb aytish uchun biror-bir vaziyatda namoyon etiladigan taqdiridagina joiz bo'ladi, namoyon etilmagan kompetentlik – kompetentlik emas, yashirin imkoniyatlar bo'lib qolsa ham katta gap).

L.M. Dolgova, P.V. Simonov va boshqalarning fikricha, kompetentlik – olingan bilimlarga asoslangan holda harakat qila olishlik demakdir. Namunalarga o'xshash harakatlarni ko'zda tutadigan “bilim, ko'nikma va malakalardan” farqli o'laroq, kompetentlik universal bilimlarga asoslangan holda mustaqil faoliyat tajribasini nazarda tutadi. “Kompetentlik – ijtimoiy amaliyot ko'rinishidagi bilim va ko'nikmalarning mavjudligi bo'lib, u ta'lim jarayoni natijalariga ijtimoiy-madaniy talablar va jamiyat tomonidan talablar qo'yiladigan hollarda namoyon bo'ladi”, – deb ta'kidlaydi L.M. Dolgova.

V.V. Bashevning ta'kidlashicha, kompetentliklar – insonning individual qobiliyati bo'lib, ular shart-sharoitlar o'zgargan paytda ushbu qobiliyatning boshqa shart-sharoitlarga ko'cha olishida namoyon bo'ladi. Qo'llash sohasi ularning maxsusligi va aniqligini belgilaydi (matematik, tillar bo'yicha, siyosiy va boshqa kompetentliklar). Jamiyatni o'rganish sohasida samarali faoliyat ko'rsatuvchi odam quyidagilarga qodir bo'lishi kerak, ya'ni kompetentli odam: 1) o'zi tushib qolgan vaziyatni tadqiq eta olishi; 2) boshqa odamlar bilan muloqot o'rnatish; 3) qarorlar qabul qila olishi; 4) qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish bo'yicha individual va jamoaviy harakatlarni tashkillashtira olishi; 5) faoliyatning yangi usullarini egallay olishi.

Shunday qilib, kompetentlikni layoqatlilik, tayyorlik, imkoniyatga egalik va shu bilan birga, ma'lim bir harakatlar natijasi sifatida talqin etish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, kompetentlik – faoliyatga doir kategoriya bo'lib, sub'ektning qo'yilgan vazifalarni bajarishga qaratilgan kasbiy, ijtimoiy va boshqa faoliyati jarayonida namoyon bo'ladi. Eng umumlashtirilgan holda ta'riflaydigan bo'lsak, kompetentlik – individning umuman jamiyatda va xususan kasbiy sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zarur bo'lgan, atrofidagi ob'ektlar va sub'ektlar bilan o'zaro hamkorligi bo'yicha ma'lum bir malakalari va kasbiy tajribalari shakllanganligining muayyan darajasi demakdir.

N.G. Vitkovskayaning ta'riflashicha, kompetentlik – qo'yilgan muammolarni hal etishga qaratilgan insonning ichki (bilim, ko'nikma va malakalari, ma'naviy sifatlari, psixologik xususiyatlari) va tashqi (moddiy-texnik, ijtimoiy) imkoniyatlarini safarbar qila olishga qodirligidir.

Psixologik nuqtai-nazardan, A.K. Markovanning fikricha, kompetentlik – muayyan insonning xarakteristikasi, ya'ni kasbiy talablarga munosibliigi darajasi bo'yicha insonning individual xarakteristikasi demakdir.

N.A.Muslimov o'zining tadqiqot ishlarida o'qituvchining kasbiy kompetentligini shakllanganlik asosini oltita sifatlar, ya'ni motivatsion xislatlar (insonning butun hayoti davomida shakllanib, rivojlanib boruvchi tanlagan kasbiga bo'lgan ehtiyojlari, motivlari va maqsadlarni qamrab oladi), intellektual salohiyat (barcha rasmiy hujjatlar asosida o'qituvchi axborot va ma'lumotlarni uzatishga, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga intiladi), irodaviy sifatlar (maqsadga intiluvchanlik, ichki va tashqi to'siqlarni, jismoniy va aqliy zo'riqlashlarni yenga olishlik, o'zini tuta bilishlik va tashabbuskorlik xislatlari), amaliy ko'nikmalar (psixologik, pedagogik, metodik va texnik-texnologik qobiliyatlar, amallar, individning faoliyat va muloqotning turli sohalaridagi ko'nikmalari), hissiy sifatlar (o'z hissiyotlarini boshqarishning zaruriy malakalarini shakllantirishi, o'zining aniq hislari (qahr, g'azab, bezovtalik, arazlash, hasad, hamdardlik, uyalish, mag'rurlik, qo'rqish, ko'ngilchanlik, muhabbat va boshqalar)ni boshqarishi hamda o'z hissiy holatlarini va ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni tushunishi) hamda o'z-o'zini boshqara olish (maqsadlarni va ularga erishish vositalarini tanlashdagi erkinlik, vijdonlilik, o'z faoliyatiga tanqidiy yondoshuv, harakatlarning keng qamrovliligi va anglanganligi, o'z xulqini boshqalarniki bilan qiyoslab borishi, kelajakka ishonchi, o'z jismoniy va psixologik holatini talab darajasida tutib turishi va boshqara olishi) sifatleri tashkil etishini ta'kidlab o'tadi.

Kompetentlikning mavjudligi to'g'risida inson mehnatining natijasiga qarab baho beriladi. Har bir soha mutaxassisining kompetentlilik darajasi uning bajargan ishi shu kasbiy faoliyatning yakuniy natijasiga qo'yiladigan talablarga qay darajada javob berishiga qarab belgilanadi.

Kompetentlikka insonning mehnat faoliyati davomida qilgan harakatlarining miqdoriga qarab emas, balki faoliyatning natijasiga qarab baho berish to'g'ri bo'ladi. Xuddi shuningdek, savodxonlik darajasiga qarab ham kompetentlikni belgilab bo'lmaydi.

M.P. Choshanov fikricha, kompetentlik – kasbiy tayyorgarlikning umuman yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlariga quyidagilar kiradi: - kompetentli odamning bilimlari amaliy tezkor va harakatchan, ular bu bilimlarni doimo yangilab turadilar; - kompetentlik mazmunli (bilimlar) va jarayonlarga doir (ko'nikmalar) komponentlariga ega. Muammoning mazmunini tushunishning o'zi yetarli emas, uni amaliy jihatdan maqbul usullar bilan yecha bilish kerak, ya'ni metodlarning moslashuvchanligi kompetentlikning zaruriy tavsifi hisoblanadi; - kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri yo'llarni chiqarib tashlash, ya'ni tanqidiy fikrlay olishni taqozo etadi.

A.K. Markova muayyan insonning kompetentligi uning kasbiy mahoratiga nisbatan torroq bo'ladi, deb hisoblaydi, ya'ni: "Inson umuman olganda o'z

kasbining ustasi bo'lishi mumkin, lekin barcha kasbiy masalalarni hal etishda kompetentli bo'lmasligi mumkin".

Kompetentlik deganda, alohida bilimlar va ko'nikmalar yoki faoliyatning alohida harakatlarining yig'indisi to'g'risida emas, balki, insonga mehnat faoliyatini to'la-to'kis amalga oshirish uchun kerak bo'ladigan xususiyat haqida so'z yuritiladi.

Kasbiy kompetentlik tor ma'noda malaka talablari doirasida bevosita xizmat vazifalarini bajarish uchun ahamiyatga ega bo'lgan shaxs sifatleri yig'indisining

xarakteristikasi sifatida tushuniladi. Shu nuqtai-nazardan kasbiy kompetentlik shaxs kasbiy sifatlarining negizi hisoblanadigan hamda mehnat va texnologik jarayonlarni tahlil qilish, texnik hujjatlarni va topshiriqlarni tahlil qilish, mehnat jarayonini bexato amalga oshirish, texnologik talablarga rioya qilish, qo'shimcha malakalarni egallash, madaniyat va jarayonlarni tashkil etishning yuqori

darajaliligi, texnologik jarayonda vujudga keladigan nosozliklarni bartaraf etish kabi faoliyatning elementlari orqali taqdim etilgan kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lishni taqozo etadi.

Bunday yondoshuvda kasbiy kompetentlik va shunga mos ravishda kompetensiya xizmatchi uchun boshqa muhim kompetensiyalar bilan bir qatorda turadi.

Yuqorida sanab o'tilgan kompetentliklarning barchasi bir insonda mujassam bo'lmasligi mumkin. Inson o'z yo'nalishi bo'yicha yaxshi mutaxassis bo'lishi mumkin, lekin muloqotga kirisha olmasligi, o'z-o'zini takomillashtirish bo'yicha vazifalarni amalga oshira olmasligi mumkin. Shunga ko'ra, uning maxsus kompetentligini yuqori darajada, ijtimoiy va shaxsiy kompetentligini pastroq darajada, deb e'tirof etish mumkin.

Bundan kelib chiqib shuni ta'kidlash joizki, kasbiy kompetentliklar borki, ular ko'plab kasblar uchun asos bo'lib xizmat qiladi va ishlab chiqarishda ham, ijtimoiy amaliyotda ham qo'llanilganda o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Yuqorida sanab o'tilgan kasbiy kompetentliklarning har bir turi shunday kasblararo umumiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Masalan, maxsus kompetentlik - ishlab chiqarish jarayonlarini rejalashtirish, texnika bilan ishlash ko'nikmalari, texnik hujjatlarni o'qiy bilish, qo'l ishlarini bajarish malakalariga; shaxsiy kompetentlik - o'z faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va boshqarish, mustaqil ravishda qarorlar qabul qilish, nostandart yechimlarni topa olish (kreativlik), tez moslashuvchan nazariy va amaliy fikrlash, muammoni ko'ra bilish, yangi bilim va

ko'nikmalarni mustaqil ravishda egallay olish layoqatiga; individual kompetentlik – motivatsiyaga, muvaffaqiyat zahiralarga ega bo'lish, bajaradigan ishining sifatini oshirishga intilish, o'z-o'zini safarbar qila olish, o'ziga ishonch va optimizmga ega bo'lishni taqozo etadi.

Shu bilan birga, kompetentlikni bilimlarga yoki ko'nikma va malakalarga qarama-qarshi qo'yish ham mumkin emas. Kompetentlik tushunchasi bilim yoki ko'nikma yoki malaka tushunchalariga nisbatan kengroq, kompetentlik ularni ta'lim natijasi sifatida o'z ichiga oladi (lekin bunda kompetentlik bilim, ko'nikma va malakalarning oddiy yig'indisi emas, bir muncha boshqacharoq mazmundagi tushunchadir). Kompetentlik tushunchasi nafaqat kognitiv va operatsiyali-texnologik, balki, motivatsion, axloqiy, ijtimoiy tarkibiy qismlarni ham o'z ichiga oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ta'lim jarayonining ham mazmunini, ham shakllarini baravariga o'zgartirish zarur. Bunda o'zgartirilgan shakllar ta'lim oluvchilarga ma'lum bir kompetensiyalar bo'yicha bilim bermasdan, balki, butun

ta'lim jarayoni davomida ular asosida faoliyat olib borishlarini ta'minlashi kerak. Ya'ni, ta'lim oluvchi navbatdagi ko'nikmalar to'plamini shakllantirish yo'li bilan bo'lajak kasbiy faoliyatiga tayyorlanishi emas, balki, kompetensiyalarni shu yerda va hozir singdirib borishi kerak. Shuning uchun kompetentlik ta'limi natijasida quyidagilar ta'minlanishi kerak:

- o'z-o'zini harakatga keltirish manbai sifatida ta'lim olishga ichki motivatsiyaning mavjud bo'lishi;
- yaxlit faoliyatni egallash sharti sifatida o'quv faoliyati jarayonida o'z-o'zini tashkillashtirish qobiliyati;
- har bir odamga o'zining u yoki bu o'quv materialini o'zlashtira olish darajasini aniqlash imkonini beruvchi o'z-o'zini differentsiyalash (o'z darajasini aniqlay bilish) qobiliyati;
- ta'lim oluvchi tomonidan shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan natijalarga erishishlik;
- ta'lim jarayonining barcha sub'ektlari orasidagi o'zaro bog'langan samarali faoliyatning mavjudligi.

Shu bilan birga, kompetentlikka yo'naltirilgan ta'limning metod va texnologiyalari ma'lum bir sharoitlarda shakllantirilgan qobiliyatlarni boshqa bir sharoitlarga oson ko'chishi va moslashuvchanligini ta'minlashi kerak, ya'ni "noadaptiv faollik" xususiyatini hosil qilishi kerak.

Kompetentlik yondoshuv ta'lim sifatini baholash uchun ham juda muhim hisoblanadi, chunki, ta'lim oluvchi tomonidan erishiladigan asosiy ta'limiy natija – kompetentlik hisoblanadi, uning asosiy ko'rsatkichlari esa, bir tomondan ta'lim standartlarining me'yoriy talablariga muvofiqligi, ikkinchi tomondan, shaxsning va turli ijtimoiy guruhlarning ehtiyojlariga mosligidir. Shunday qilib, kompetentlikning birinchi tarkibiy qismi me'yoriy hujjatlarda (O'zbekiston Respublikasi qonunlari, DTS va b.) belgilab qo'yilgan ta'lim natijalaridan iborat. Ikkinchi tarkibiy qismini ijtimoiy talablar va ehtiyojlar belgilaydi, bu qism jamiyatning rivojlanishiga mutanosib ravishda universal, o'zgaruvchan bo'lib, o'zgartirishlar va tuzatishlar kiritilib turiladi.

Kompetentlik alohida jihatlariga ko'ra tadqiq qilinsa ham, umuman olganda, fundamental pedagogik muammo sifatida hali nafaqat yechimi topilmagan, balki, muammo sifatida ham yetarlicha shakllantirilmagan. Xususan, kompetentlik yondoshuvini tizimli tahlil etishga, uni umuman ta'lim tizimida ham, kasbiy ta'limda ham qo'llashning nazariy-metodologik va didaktik asoslarini aniqlashga doir ilmiy tadqiqot ishlari deyarli yo'q deb aytish mumkin.

Hozirgi zamon dunyo ta'lim tajribasida kompetentli yondashuv keng tarqalgan. "Kompetensiya" markaziy tushuncha sifatida ta'lim tizimining barcha bilim va ko'nikmalarini o'zida birlashtiradi. "Kompetensiya" tushunchasida ta'lim mohiyati shakllanib, g'oyasi mujassamlashadi. Uning aniq natijalarini ko'zlagan maqsadi — kompetensiyaning eng muhim qirralari, doimo rivojlanish tabiatiga ega bo'lgan, universal bilimlar asosida shakllangan mustaqil faoliyat tajribalaridan iborat, madaniyat va faoliyatning keng tarmoqlariga taalluqli unsurlarni o'z ichiga oladi .

Amaliy kompetentlik doimo o'sib boruvchi dinamik hodisadir, malaka oshirish va o'z ustida ishlash jarayonining natijasi hisoblanadi. Bilim va mahorat, hatto ijobiy yo'nalish ham vaqt o'tishi bilan eskirib qoladi, jamiyatning zamonaviy talablariga, yangi texnologiyalarga mos kelmasligi mumkin. Jamiyat ham, odamlar, muammolar ham o'zgarib bormoqda. Demak, bu vazifalarni yechish uchun yondashuv va metodlarni ham o'zgartirish talab etiladi. Kompetensiya o'z bilimlarini tinmay boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, shu kun va davr talablarini his etishni, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, ularni qayta ishlashni hamda o'z amaliy faoliyatida qo'llashni talab qiladi. Kompetensiya egasi bo'lgan mutaxassis muammolarni yechishda o'zi o'zlashtirib olgan, aynan shu sharoitga mos metod va yo'llardan foydalanishni yaxshi bilishi, hozirgi vaziyatga munosib bo'lgan

pedagogikaning ikkita muhim – o‘rganish, umumlashtirish va ilg‘or pedagogik tajribalarni ommalashtirish muammosi va pedagogika fanlari yutuqlarini amaliyotga tadbiq etish muammosi yotadi. Shunday ekan, innovatsiyaning predmeti va innovatsion jarayonlarning tarkibi, mexanizi bir – biriga o‘zaro bog‘liq bo‘lgan jarayonlar jamlanmasi tarkibida bo‘lishi kerak. Aynan, innovatsion faoliyat xizmat ko‘rsatish bozorida oliy ta‘lim muassasalari o‘rtasidagi raqobatbardoshlikning asosini yaratibgina qolmay, professor – o‘qituvchining kasb mahoratining o‘shishini, ijodiy izlanishini, amaliy jihatdan ochib beradi. Shuning uchun ham, innovatsion faoliyat o‘qituvchilarning ilmiy-uslubiy faoliyati va talabalarning o‘quv jarayoniga ijodiy faoliyati bilan uzluksiz bog‘liq.

Innovatsion faoliyat – yangi ijtimoiy talablarning an‘anaviy me‘yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g‘oyalarning mavjud g‘oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat

Ta‘limdagi pedagogning innovatsion faoliyati tuzilishini tahlil qilishda turli xil yondashuvlar mavjud. Masalan, A.Nikolskayaning fikricha, faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya‘ni *tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish* bosqichlarida amalga oshiriladi.

«Innovatsion faoliyat» tushunchasini tahlil qilar ekanmiz: G.A.Mkrtyanining bu haqdagi fikri diqqatga sazovar: – «Pedagogik tajriba-sinov faoliyatining 3 ta asosiy shaklini ajratish mumkin: *xususiy tajriba, tajriba-sinov ishi, o‘qituvchining innovatsion faoliyati*. Pedagogik faoliyatda innovatsiyalar

qancha ko‘p bo‘lsa, o‘qituvchi xususiy eksperimentni shuncha yaxshi tushunadi».

Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo‘lib, ijtimoiy-madaniy ob‘ekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy sub‘ektlarning harakat tizimi bo‘lib, u ma‘lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni

yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo‘lishdir. O‘qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o‘quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat.

Akmeologik yondashuv (grekcha “akme” so‘zidan olingan bo‘lib, “oliy nuqta”, “yuqori cho‘qqi” degan ma‘nolarni anglatadi). Akmeologiya birinchi navbatda “fan” hisoblanadi. **Akmeologiya** - bu kattalarning (psixologik, natijalarga va mahorat cho‘qqisiga erishish) rivojlanish qonunlarini o‘rganadigan fan. Akmeologiya dastlab nemis psixolog olimi **Sharlotta Byuler** (1893-1974) tomonidan o‘rganilgan bo‘lsa, 1928 yilda rus olimi **Nikolay Aleksandrovich RЫbnikov** (1880-1961) tomonidan **Akmeologiya**-“Etuk odamlarning

rivojlanishi” haqidagi fan sifatida e’tirof etgan. Bu fan sifatida tabiiy, ijtimoiy, gumanitar va texnika fanlarining uzzaro integratsiyasi natijasida paydo bo‘lgan fan hisoblanadi. Akmeologiya fani bir vaqtning o‘zida pedagogika va psixologiya fanlari bilan uzviy aloqada rivojlanmoqda.

Akmeologik yondashuv bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashni takomillashtirishda yangi paradigmadir. Yangi iqtisodiyotning barcha jabhalariga turli kasblar bo‘yicha mutaxassis kadrlarni tayyorlash uchun akmeologiyaning quyidagi yo‘nalishlarining o‘rni va roli muhim ahamiyat kasb etadi. Bular: pedagogik, harbiy, ijtimoiy, maktab, tibbiyot, boshqaruv, kreativ, sinergetik, korreksion va etnik akmeologiyalardir.

Aksiologik yondashuv Aksiologiya (yunoncha *axio* – qadriyat va *logos* – fan, ta’limot) – qadriyatshunoslik, ma’naviy hodisalardan biri bo‘lgan qadriyatlar sohasini o‘rganadigan, uning qonun va kategoriyalarini tadqiq qiladigan ilm yo‘nalishi, qadriyatlar haqidagi fan. U XIX asrning ikkinchi yarmida nemis qadriyatshunosi E.Gartman va fransuz olimi P.Lapi tomonidan ilmiy iste’molga kiritilgan. Aksiologiya

aksiologik ong, qadrlash tuyg‘usi, aksiologik bilish, qadrlash tamoyiliga tayanib to‘plangan qadriyatlar to‘g‘risidagi bilimlar sistemasidir.

Zamonaviy Aksiologiyada ob‘ektiv, sub‘ektiv va plyuralistik oqim hamda yo‘nalishlar mavjud. Aksiologiya «qadr», «qadrlash», «qadriyatlar», «qadriyatlar tizimi» kabi aksiologik kategoriyalarni, ularning turli shakllarini o‘rganadi. Qadriyatlar tizimining ijtimoiy taraqqiyotga bog‘liqlik qonuni, qadriyatlar tizimining o‘zgarishi va takomillashuvi bilan bog‘liq aksiologik qonunlar ham aksiologiya shug‘ullanadigan masalalar doirasiga kiradi.

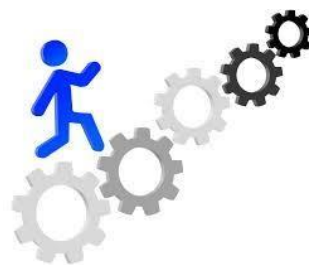
Kreativ yondashuv – Kreativlik (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati

Zamonaviy pedagogikada “kreativ pedagogika” tushunchasi qo‘llanila boshlaganiga hali u qadar ko‘p vaqt bo‘lmadi. Biroq, o‘qitish jarayoniga innovatsion hamda ijodkorlik yondashuvlarini qaror toptirishga bo‘lgan ehtiyoj “Kreativ pedagogika”ning pedagogik turkum fanlar orasida mustaqil predmet sifatida shakllanishini ta’minladi. Ushbu predmet asoslarini pedagogika tarixi, umumiy va kasbiy pedagogika hamda psixologiya, xususiyl fanlarni o‘qitish metodikasi, ta’lim texnologiyasi va kasbiy etika kabi fanlarning metodologik g‘oyalari tashkil etadi.

“Kreativ pedagogika” quyidagi ikki holatni kafolatlay olishi zarur:

1) pedagog-o'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va ularni o'rganishni zerikarli deb hisoblayotgan talabalar e'tiborlarini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb etish;

2) talabalarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

O'qituvchining ijodkorligi esa u tomonidan tashkil etiladigan kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy (kreativ) yondashuvida aks etadi. So'nggi yillarda ushbu holat "pedagogik kreativlik" tushunchasi bilan ifodalanmoqda.

Pedagogik kreativlik– pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyati

"Kreativlik" tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G'arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg'usi va erkinlik mavjud bo'lishiga e'tiborni qaratadilar, Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish jarayoni, deb tushunadilar.

Refleksiv yondashuv – (lotincha *reflexio*- ortga qaytish) faqat sub'ektning o'z-o'zini bilishi va tushunishi emas, balki boshqalar uning shaxsiy xislatlari, his qilish tuyg'usi va bilish (kognitiv) tasavvurlarini bilish hamda tushunishini aniqlab olishini ham anglatadi

Refleksiv innovatsion amaliyot o'qituvchi ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilib, bunda pedagogik fanda faqatgina yangilik yaratish qobiliyatigina emas, balki o'z-o'ziga, o'z mehnatiga, bolalarga, har qanday muammoli vaziyatni hal etishga va umuman hayotga o'ziga hos ijodiy munosabatda bo'lish tushuniladi.

Refleksiv innovatsion amaliyot ilgarigi tajribani dolzarblashtirish uni qayta anglash bo'lajak ta'lim muassasasining yangi muammo va munosabatlarini aniqlash uchun imkon beradi.

Demak, pedagog-o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi sifatida namoyon bo'ladi.

Texnologik yondashuv - Texnologiya (yunon. "techne" – mahorat, san'at, "logos" – tushuncha, ta'limot) – muayyan (ishlab chiqarish, ijtimoiy, iqtisodiy va b.) jarayonlarning yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi

Ta'lim texnologiyasi (ingl. "an educational technology") – ta'lim (o'qitish) jarayonining yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi

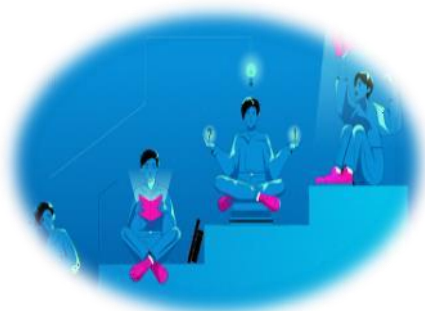
Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayonini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarish.

Ta'lim tizimini texnologiyalashtirish g'oyasi o'tgan asrning boshlarida G'arbiy Yevropa va AQShda ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun muayyan shart-sharoitni yaratish borasidagi ijtimoiy harakat yuzaga kelgan davrda ilk bora o'rtaga tashlandi. Mazkur g'oya 30-yillarda ta'lim jarayoniga "pedagogik texnika" ("ta'lim texnikasi") tushunchasining olib kirilishi bilan asoslandi. Ushbu davrlarda yaratilgan maxsus adabiyotlarda "pedagogik (ta'lim) texnika(si)" tushunchasi "o'quv mashg'ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga ko'maklashuvchi usul va vositalar yig'indisi" tarzida talqin etildi hamda o'quv jarayoniga o'quv va laboratoriya jihozlarining olib kirilishi, ulardan samarali, unumli foydalanish, material mazmunini ko'rsatmali qurollar yordamida tushuntirish kabi holatlar ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beruvchi yetakchi omillardir deya baholandi.

XX asrning 50-yillarida ta'lim jarayonida texnik vositalarni qo'llash "ta'lim texnologiyasi" yo'nalishini belgilab beruvchi omil deya e'tirof etildi, asosiy e'tibor talabalar auditoriyasini kengaytirish texnik vositalardan foydalanish evaziga amalga oshirilishi, texnik vositalarning imkoniyatlarini yanada takomillashtirish, ularning axborot sig'imini kengaytirish, axborotlarni uzatish xizmatini sifatli tashkil etish, ta'lim olishni individuallashtirish kabi masalalarga qaratildi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarning ob'ekti, tayanch nuqtasi sifatida texnik vositalar imkoniyatlari, ularni takomillashtirish jarayoni qabul qilindi, shuningdek, o'quv jarayonini "texnologiyalashtirish"ning tashkiliy jihatlarini o'rganishga alohida urg'u berildi.

60-yillarning boshlarida ta'limni dasturlash asosida ta'lim jarayonini tashkil etish "texnologiya" tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi omil sifatida ko'rila boshlandi. Dasturiy ta'lim talabalarga muayyan bilimlarni alohida qism holida emas, balki izchil, yaxlit tarzda berilishini nazarda tutadi. Ta'lim jarayonini yaxlit, maqbul dasturga muvofiq tashkil etish taklifi ilk bora AQShda faoliyat yurita boshlagan "Dasturiy ta'lim va o'rgatuvchi mashinalar bo'yicha birlashgan Qo'mita" tomonidan ilgari surilgan. Dasturiy ta'lim o'zida ta'lim maqsadlari, ularni o'zgartirish va baholashning mos ravishdagi mezonlari hamda ta'lim muhitining aniq tavsifini qamrab oladi.

Kompetentli yondashuv – Kompetentlik yondoshuvining asoschilaridan biri bo‘lgan J.Raven buning muhimligini shunday tushuntiradi: “biz ko‘proq va kamroq kompetentli fermerlar, o‘qituvchilar, haydovchilar, temirchilar,

menedjerlar va harbiy ofitserlarni solishtirganimizda, har bir holatda o‘z ishining ustalari namoyish qilgan aynan siyosiy xulq-atvor eng muhim bo‘lib chiqdi. Aksincha, odamlarning bevosita xizmat burchlari doirasidan tashqaridagi ijtimoiy, tashkiliy va siyosiy cheklashlarga nisbatan biron bir chora-tadbirlarni ko‘rishga layoqatsizligi

va hohishi yo‘qligi zamonaviy jamiyatda kompetentli bo‘lmagan kasbiy xulq-atvorning asosiy manbai sifatida namoyon bo‘ladi, vaholanki, aynan ular inson bu doira ichida nima qila olishini aniqlaydilar.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishni muammoli o‘qitish jarayonida amalga oshirish ham maqsadga muvofiq bo‘ladi, buning mohiyati kasbiy faoliyatni yaxlit tizim sifatida ko‘rish, unda tizimli faoliyat ko‘rsata bilish, yangi muammo va masalalarni hal eta bilish tajribalarini shakllantirish uchun zamin yaratishga xizmat qiladigan kasbiy faoliyat elementlarini ta’lim jarayoniga kiritishdan iborat.

Quyidagi jadvalda ta’limga an’anaviy va kompetentlikka yo‘naltirilgan yondashuvlarning qiyosiy tavsifi keltirilgan.

1-jadval

Ta’limga an’anaviy va kompetentlikka yo‘naltirilgan yondashuvlarning qiyosiy tavsifi

Ta’lim jarayoni elementlari	An’anaviy yondashuv	Kompetentlikka yo‘naltirilgan yondashuv
Maqsadlar	Bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan	Kompetensiyalarni shakllantirishga (real mexnat faoliyatiga yo‘naltirilgan)
Ta’lim mazmuni	Davlat ta’lim standartini amalga oshiradi	Kasbiy-ta’limiy dasturlar- ni o‘zlashtirishga qaratilgan individual yo‘nalish. Tez moslanuvchan talimning natijaviyligiga erishishga yo‘naltirilgan
Ta’limni tashkil etish shakllari	Ta’limni sinf-dars, auditoriyada tashkil etish. Ko‘nikmani rivojlantirishga	Individual , juftlikda, kichik guruhlarda va katta guruhlarda ishlash

	yo‘naltirilgan amaliyot	
Pedagogik jarayonni tashkil etish va amalga oshirish metodlari	Qat'iy dastur asosida o‘qitishning sinf-dars tizimi doirasidagi bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan metodlar	Kasbiy-ta‘limiy dasturlarni modullar asosida o‘zlashtirishning individual va kompetentlik yondashuviga yo‘naltirilgan muammoli-faoliyatli metodlari
Pedagoglar faoliyatining jarayondagi o‘rni	“Nasihatgo‘y”, “axborot beruvchi”, baholovchi”	“Hamkor”, “maslahatchi”, “yordamchi”, “vositachi”
Ta‘lim oluvchilar faoliyatining jarayondagi o‘rni	“Tinglovchi”, “qabul qiluvchi”, “xotirasida saqlovchi ”	“Hamkor”, “tajriba o‘tkazuvchi”, “tadqiqotchi”, “konstruktor-yaratuvchi”
Ta‘lim muassasasini boshqarish tuzilmasi	Tuzilma ta‘lim muassasasi faoliyatini yuritishga yo‘naltirilgan	Tuzilma ta‘lim muassasasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan
Ta‘lim natijalarini nazorat qilish va baholash	Bilim, ko‘nikma va malakalarning shakllanganligini tekshirishga yo‘naltirilgan (nazoratlar, testlar va hokazo)	Mutaxassisning kasbiy kompetensiyasini va shaxsiy sifatlarini rivojlanish darajasini aniqlashga hamda baholash ham talim olish xarakteriga yo‘naltirilgan

Keltirilgan tavsiflarni tahlil etish natijasida ta‘limga kompetentlik yondashuvining shakllanish shart-sharoitlarini aniqlab olish mumkin:

– bilimlar izlanish va fikrlash faoliyatlari, ijod jarayoni mahsuli sifatida turli xil shakllarda tizimli, fanlararo hamda umumlashtirilgan holda beriladi;

– pedagog “boshqaruvchi”, “hamkor” sifatida namoyon bo‘ladi, ya‘ni, hamkorlik qilish, demokratik ravishda ta‘sir o‘tkazish, yordam berish, ruhlantirish, talabaning shaxsiy tashabbuslariga e‘tiborli bo‘lish, uning shaxsini rivojlantirishga intilish pozitsiyasini egallaydi;

– talaba pedagoglar va boshqa talabalar bilan faol hamkorlik qilishga, bir-birini qo‘llab-quvvatlash va o‘zaro ma‘suliyatlilik muhitini yaratishga yo‘naltirilgan;

– ta‘lim oluvchilar uchun ta‘lim va tarbiyani tashkil etishning guruhli shakllari orqali shaxslararo munosabatlar va muloqatning xilma-xil shakllarini amaliy ravishda o‘zlashtirishlari, hamkorlikda ishlash va ijod qilish quvonchini his etishlari uchun shart-sharoitlar yaratiladi;

– harakat va xulq-atvorlarning oldindan belgilab qo‘yilgan namunasiga mosligini baholashdan voz kechish.

Inson tabiatidan kelib chiqqan holda, pedagogik jarayonning mazmuniy tuzilmasini aks ettiradigan, ta'limning maqsadini qo'yishdan boshlab to natijaga erishishgacha bo'lgan faoliyatni tashkil etishning barcha bosqichlari loyihalanadi. Jamoaviy-individual ravishda tafakkur etish texnologiyasida rivojlantiruvchi makon–tabiiy ijtimoiy muhit hisoblanadi, unda umumlashtirilgan (jamo), shaxslararo (qiziqishlarga ko'ra ijodiy birlashmalar), kasbiy (predmetli mazmun)dan iborat bo'lgan munosabatlar tizimida bilim olish va o'quv-kasbiy faoliyatga oid muammolar hal etiladi, shuningdek, hayotiy muammoli vaziyatlarni boshdan kechirib ko'riladi.

Kompetentli yondashuvning mohiyati, yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, u insonda mustaqil ravishda bilimlarni egallash faoliyatini tashkillashtirish, refleksiya, ijodkorlik, jismoniy va ruhiy jihatdan o'zini boshqara olish ko'nikmalarini egallash, o'z-o'zini uyushtirish va rivojlantirish kabi qobiliyat va layoqatlarni shakllantirishni ta'minlaydi. Shuningdek bunga kasbiy kompetentlikni shakllantirishning didaktik modelini tuzish uchun nazariy-metodologik asos sifatida olingan o'z-o'zini rivojlantirish nazariyasi ham to'la-to'kis mos keladi.

Psixologik yondashuv – Psixologiya fanida bir-biriga yaqin, lekin ayniyat bo'lmagan tushunchalar qo'llanilib kelinadi, chunonchi: odam, shaxs, individuallik. Ularning mohiyatini aniqroq izohlab berish uchun har birining psixologik tabiatini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

1. *Odam*: Sut emizuvchilar sinfiga dahldorlik, biologik jonzod ekanligi odamning o'ziga xos xususiyatidir. Tik yurishlik, qo'llarning mehnat faoliyatiga moslashganligi, yuksak taraqqiy etgan miyaga egaligi, sut emizuvchilar tasnifiga kirishi uning o'ziga xos tomonlarini aks tufayli borliqni ongli aks ettirish qobiliyatidan tashqari o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga mutanosib tarzda uni o'zgartirish imkoniyatiga ham egadir.

2. *Shaxs*. Mehnat tufayli hayvonot olamidani ajralib chiqqan va jamiyatda rivojlanuvchi, til yordami bilan, boshqa kishilar bilan muloqot (muomala) ga kirishuvchi odam shaxsga aylanadi. Ijtimoiy mohiyati shaxsning asosiy tavsifi hisoblanadi.

3. *Individuallik*. Har qaysi inson betakror o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shaxsning o'ziga xos qirralarini ng mujassamlashuvi individuallikni vujudga keltiradi.

Odatda shaxsni rivojlantirish, shakllantirish, tarkib toptirish, kamolotga yetkazish mavjud qarama-qarshiliklarni, ziddiyatli vaziyatlarni yengish, irodaviy zo'r berish, zo'riqish, tanglik, jiddiylik holatlarini boshqarish, o'zini qo'lga olish orqali ushbu faoliyatni amalga oshirishning oqilona, omilkor vositalarini (yo'llari, usullari, operatsiyalari, ko'nikmalari, uquvlari, malakalari, odatlari, harakatlari

kabilarni) o'zlashtirish, egallash natijasida vujudga keladi. Bularning barchasi imitatsiya (taqlid), identifikatsiya, refleksiya, stereotipizatsiya, ta'lim, o'qitish, o'qish, o'rganish, o'rgatish, saboq olish, o'zlashtirish, mustaqil bilim olish jarayonida yuzaga keltiriladi. Mazkur holatda aniq faoliyat orqali ehtiyojni qondirish qonuniy ravishda yanada yuksakroq, yuqori bosqichdagi yangi xususiyatga ega bo'lgan ehtiyojni tug'diradi.

Andragogik yondashuv - Bugungi kunda mutaxassis o'zining 5-10 yil oldingi oliy ta'lim muassasasida olgan bilimlari bilan kasbiy-shaxsiy faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil eta olmasligi, mehnat bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlay olmasligini hayotning o'zi ko'rsatmoqda. Bu esa o'z navbatida mutaxassislarning kasb darajasi va malakasini muttasil oshirib borish, ularni zamonaviy talablarga muvofiq qayta tayyorlash va malakasini oshirish orqali kasbiy va shaxsiy rivojlanish darajasini ta'minlash masalasining dolzarbligini belgilaydi. Ilmiy yo'nalishlarida «ta'limning uzluksizligi va shaxs ehtiyojlariga yo'nalganligi» tamoyilini ilgari suruvchi andragogika (adult education) ham katta yoshlilar ta'limining o'ziga xosligi, nazariy va amaliy masalalari bilan shug'ullanuvchi fan sohasi sifatida rivojlanmoqda. Katta yoshlilarni o'qitish nazariyasi va amaliyoti jahon tajribasida bir necha bosqichlarni bosib o'tgan. Xususan, XIX asrning 30- yillaridan boshlab Evropa va Amerikaning ko'pgina davlatlarida bu davrda ishlab chiqarishning tez o'sishi, jamiyat va ijtimoiy hayotning rivojlanishi negizida kattalarni o'qitishning dastlabki tajribalari to'plana boshlangan.

XX asr boshlarida katta yoshlilarni o'qitish muammosi olimlar tomonidan insonni o'rganuvchi fanlar tizimiga kiritildi. Birinchi navbatda bu insonning turli yosh davrlaridagi psixik rivojlanishi jarayoni bilan bog'landi. Ammo bu vaqtda inson hayotining hamma bosqichida ham ta'lim olishi mumkinligi haqidagi qarashlarni asoslash zarurati vujudga keldi. 1950-1960 yillarda bir qancha xorijiy mualliflarning ishlarida kattalarni o'qitishning didaktik va metodik yondashuv muammolari ko'rib chiqilgan. Jumladan, aksariyat xorijiy tadqiqotchilar kattalarni o'qitishning pedagogik tamoyillar asosida talqin etib, kattalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini kattalar pedagogikasi deb ataganlar. 1950-1960 yillarda olimlar M.Ogrizovich va B.Samolovchev, taniqli nemis professori F.Pyoggeler, shveysar nazariyachi olimi G.Xanselmana, polyak olimlari M.Semenski, L.Turoslarning ilmiy ishlarida «andragogika» iborasi paydo bo'ldi.

Andragogiya (gr. *άνήρ* anér-katta odam, erkak, *ἄγειν* ágein -yetaklayman) ta'lim nazariyasining bir qismi bo'lib, u kattalar o'quv faoliyati sub'ekti tomonidan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishning o'ziga xos qonuniyatlarini, shuningdek,

o'qituvchi tomonidan ushbu faoliyatni

Aleksandr Kapp

professional
boshqarish
xususiyatlarini ochib
beradi. "Andragogika"
tushunchasi 1833
yilda nemis
pedagogika tarixchisi

Aleksandr Kapp (1799-1869) tomonidan fan sifatida
amaliyotga kiritilgan.

Bu mualliflar andragogikaning pedagogikadan farqlarini aniqlashga harakat qildilar. Andragogikaning alohida fan sifatida shakllanishi va tiklanishi 1970 yilga to'g'ri kelib, aynan shu yili kattalar ta'limining amerikalik nazariyachi va amaliyotchi olimi M.Sh.Noulzning «Kattalar ta'limining zamonaviy amaliyoti. Andragogika yoki pedagogika» nomli fundamental ishi chop etiladi. Adabiyotlarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, dunyo olimlarining aksariyati andragogikani mustaqil fan va ilmiy yo'nalish sifatida pedagogik fan tarmog'i hamda ijtimoiy va gumanitar bilimlar sohasi sifatida talqin etadilar.

Andragogikaning an'anaviy pedagogikadan asosiy farqi ta'lim berish jarayonida ta'lim beruvchining (andragog – katta yoshli kishilar ta'limi bilan shug'ullanuvchi shaxs) emas, balki ta'lim oluvchining faol pozitsiyada bo'lishidir. Bunda ta'lim beruvchining asosiy faoliyati ta'lim oluvchiga o'zida mavjud bilimlarni yangilash, yangi bilim va ko'nikmalarni egallashga yordam berish hisoblanadi. Chunki yangi kasbiy bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarni o'zlashtirish asosida katta yoshlilarning axborotlashgan jamiyatga moslashishi va unda o'z imkoniyatlarini to'laqonli namoyon etishi faollashadi.

Xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kometensiyalarni rivojlantirishga ta'siri. Jahon miqyosdagi ta'lim sifatiga qo'yilayotgan talablardan biri XXI-asr pedagogikasini yangi paradigmalar hamda raqamli ta'lim transformatsiyasi asosida takomillashtirish zaruratini keltirib chiqardi. Chuqur kasbiy bilim, undan unumli foydalanish ko'nikmalari, shaxsiy tashabbuskorlik, ijodkorlik, mustaqillik har doim pedagog faoliyatini alohida ajratib turgan bo'lsa, XXI-asr pedagogi uzluksiz ta'lim olish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish qobiliyatlariga ega bo'lishi lozim. Finlyandiya Kattalar Ta'limi Tashkiloti (FAEA), Fransiyada "tajriba orqali olingan bilimlarni tasdiqlash" («Validation des Aquis de l'Expérience» (VAE) tushunchasining kiritilishi natijasida norasmiy va informal ta'limning me'yoriy-

huquqiy bazasi yaratilgan. Germaniyada Weiterbildungspass (Uzluksiz ta'lim pasporti) va ernkultur Kompetenzentwicklung (Kompetensiyalarni rivojlantirishda ta'lim madaniyati) joriy qilingan, Rossiyada "Lifelong Learning" (hayot davomida o'rganish) g'oyasi malaka oshirish kurslari, qo'shimcha va to'ldiruvchi ta'lim dasturlariga tatbiq etilgan. Uzluksiz ta'lim nazariyasining konseptual holatlaridan farqli o'laroq, kattalar ta'limi nazariyasi va amaliyoti asosida katta odam tabiatidan kelib chiqqan tamoyillar yotadi: katta yoshdagi odam ehtiyoj sezmaguncha o'qimaydi, u faqat o'z fikriga ko'ra zarur bo'lgan narsalarni o'rganadi va ish jarayonida o'qiydi. Boshqacha qilib aytganda yoshi katta odam ta'lim jarayonida, aniqrog'i bu jarayonning barcha parametrlari: maqsadlar, mazmun va o'qitishning tashkiliy shakllarini aniqlashda yetakchi rol o'ynashga tayyor.

Kattalar ta'limi nazariyasi va amaliyoti sohasidagi ko'pchilik tadqiqotlar M.Sh.Noulz tomonidan shakllantirilgan, malaka oshirish markazida andragogika bo'lgan, kattalarni o'qitishning olti tamoyili birligidan iborat bo'lgan o'qitishning andragogik modelini rivojlantiradilar.

Dunyo tajribalariga ko'ra XXI-asrda ochiq va yopiq shakldagi qisqa muddatli kurslarni tashkil etish malaka oshirish va kasbiy rivojlanishda muhim omil xisoblanadi. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini uzluksiz rivojlantirish, o'zini-o'zi muttasil takomillashtirish uchun shart-sharoit yaratishni taqozo etadi.

Ta'lim sohasidagi nufuzli Xalqaro ekspertlar¹ tomonidan ta'lim tarbiya jarayoniga ikki xil kompetensiyalarni uyg'un joriy etish taklif etilmoqda. Bular: "Hard skills - (ingliz. "qattiq" malaka) kasbiy kompetensiyalar hamda "Soft skills" - (ingliz. "yumshoq", "moslashuvchan" malaka) universal (umumiy) kompetensiyalar.

"Hard skills" - malaka darajasini aniqlash va o'lchash mumkin bo'lgan bilimlar majmui sifatida (*matnni kompyuterda terish malakasi, avtomobilni boshqarish ko'nikmasi, ingliz tilida gapirish, matematik bilim, kompyuter dasturlaridan foydalanish ko'nikmasi*), "soft skills" aniq va umumiy o'lchov birligiga ega bo'lmagan moslashuvchan, egiluvchan malakalar (*kreativlik, jamoada ishlash ko'nikmasi, hissiy barqarorlik, mas'uliyat, tashabbuskorlik va hok*) sifatida qayd etilmoqda.

¹ Михаэль Альбрехт - глава подразделения рекрутмента BMW Group. Хельмут Вагнер - декан факультета Studium Generale Мюнхенской высшей школы прикладных наук. Беттина Бартковяк - (Bettina Bartkowiak) - эксперт по вопросам рекрутинга и кадровой политики. Ме Илья Бинддок - директор платформы Expert. Валерий Остринский, Светлана Толкачева программа Executive MBA Евразийская школа менеджмента (EMAS).

“Hard skills” - “qattiq” malakaga ega bo‘lish uchun muayyan kasb bo‘yicha aniq bilim zarur bo‘ladi va bu ko‘nikmalarning mavjudligi imtihon o‘tkazish orqali aniqlanadi.

“Soft skills” - “yumshoq” kompetensiyalar (*ijodkorlik, muloqotga kirishishi layoqati, jamoada ishlash qobiliyati, qat’iyatlilik, tanqidiy fikrlash va*

hok.) esa ko‘p hollarda inson xarakteri va hayotiy tajribasiga bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli shaxsiy fazilat, xislat, qobiliyat sifatida ham talqin etiladi.

“Soft skills” tushunchasi tadqiqot predmeti (ob’ekti) sifatida ilmiy muomalaga kirishi ilk marta 1959-1972 yillarda AQSh armiyasi shaxsiy tarkibini tayyorlash jarayonidagi islohotlar bilan bog‘liq. Askarlarning shaxsiy va jangovor kompetensiyalarini shakllantirish bo‘yicha tadqiqotlarga rahbarlik qilgan psixolog, ehtiyojlar nazariyasi muallifi, mavzular bo‘yicha apperseptiv testlarni baholashning yangi metodikasini ishlab chiqqan professor Devid Makkleland AQSh davlat departamenti ximatiga xodimlarni tanlash jarayonida ilk marta “yumshoq” (soft) kompetensiyalar va ularni baholash tushunchasini qo‘llaydi.

XXI asrga qadar ta’lim tizimida yoshlarga asosan “hard skills” – “qattiq” malaka darajasini berishga e’tibor qaratib kelindi. Ya’ni, muayyan kasbni puxta egallash, uning sir-asrorlarini to‘liq o‘zlashtirish – shaxsning yetuk mutaxassis ekanligini belgilovchi asosiy faktor sifatida qayd etilgan.

XXI asr pedagogikasi esa zamonaviy dunyoda bu xislatlarning yetarli emasligi, endilikda tafakkurni rivojlantirish, kreativ makon, muhit, kreativ shaxs, kreativ mahsulot yaratishga bo‘lgan ehtiyoj asosida ish tutish lozimligini uqtirmoqda.

Xalqaro ekspertlar tomonidan taqdim etilayotgan tadqiqotlarda o‘rta bo‘g‘in mutaxassislarining mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi va kreativ kompetentliligini oshirish, professional ta’lim jarayonini loyihalashtirishda “yumshoq” kompetensiyalarni shakllantirishning metodik ta’minotini yaratish mexanizmlarini takomillashtirish kabi yo‘nalishlarda o‘z aksini topmoqda.

Bir qator nufuzli tadqiqot markazlari o‘z hisobotlarida zamonaviy professional ta’lim mazmunini “yumshoq” kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirish va modernizatsiyalash, kompetensiyalarga asoslangan innovatsion ta’lim muhitini yaratish, yoshlarda nostandart tafakkur tarzi va kreativlik xislatlarini shakllantirish zaruratini e’tirof etib, bu jarayonning pedagogik, metodologik va ilmiy-nazariy asoslarini taqdim etmoqda.

AQShning Garvard universitetida tashkil etilgan “Career Services” markazi tomonidan malakali mutaxassisning kasbiy kompetentliligini belgilovchi mezonlar sifatida nostandart tafakkur tarzi, Singapurning Nan’yan texnologiya universiteti

Biznes maktabida kreativ qobiliyatlar muhim omillar qatorida sanab o‘tilgan.

Kompetentlikka yo‘naltirilgan ta‘lim insonning o‘z shaxsiy manfaatlarini uchun ham, jamiyat, davlat manfaatlarini uchun olib boradigan faoliyatining asosiy sohalarida muvaffaqiyatini ta‘minlovchi bilimlar va amaliy faoliyat usullarini kompleks ravishda o‘zlashtirishiga qaratilgan.

Tayanch kompetensiyalar – insonning jamiyatdagi hayotiy faoliyatidagi dolzarb va perspektiv ahamiyatga ega bo‘lgan turli sohalariga tegishli bo‘lgan masalalar, bilimlar, amaliy ma‘lumotlar va faoliyat usullaridan iborat bo‘lib, ularni o‘zlashtirish bir tomondan insonning shaxsiy va ijtimoiy jihatdan muvaffaqiyatli faoliyatini ta‘minlasa, boshqa tomondan, jamiyatning ma‘lum bir sifatidagi inson resurslariga bo‘lgan talablarini qondirishga xizmat qiladi.

Xorijiy davlatlar va vatanimiz tadqiqotchilari tomonidan taklif etilayotgan tayanch, bazaviy, universal kompetensiyalar deb hisoblash mumkin bo‘lgan kompetensiyalarning turlicha tasniflarida kompetensiyalarning shunday barqaror guruhlari yetarli darajada aniq-ravshan belgilab berildiki, ularni egallamasdan turib, inson zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyat bilan, ziddiyatlarsiz, qarama-qarshiliklarsiz yashashi va faoliyat ko‘rsatishi mumkin emas. Ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

– *ijtimoiy-fuqarolik sohasidagi kompetensiyalar* - sub‘ektning ijtimoiy faolligini va fuqarolik ma‘suliyatini, uning demokratik institutlar faoliyatida va uni yaxshilashda hamda jamiyatning siyosiy hayotida ishtirokini va hokazolarni ta‘minlaydi;

– *ijtimoiy munosabatlar sohasidagi kompetensiyalar* - yozma va og‘zaki hamda tillararo (ya‘ni bir necha tillarni bilishlik) muloqotni yaxshi bilishni, shaxslararo samarali va ziddiyatlarsiz o‘zaro munosabatlarni oqilona amalga oshirishni, o‘zgacha fikrlaydiganlarga nisbatan bag‘rikenglikni, boshqa madaniyat va diniy e‘tiqodlarni to‘g‘ri qabul qilish va hurmat bilan qaray bilishni va hokazolarni ta‘minlaydi;

– *axborot sohasidagi kompetensiyalar* - yangi axborot va telekommunikatsion texnologiyalarning ahamiyatini tushunish, ularni egallash va o‘z o‘rnida qo‘llay bilish, turli axborot manbalaridan foydalana bilish, yaxlit axborot muhitida ishlashga tayyorlik, axborotga nisbatan tanqidiy munosabatda bo‘la olishni va hokazolarni ta‘minlaydi;

– *ijtimoiy-individual sohadaagi kompetensiyalar* – oilaviy -qarindoshchilik va shaxsiy munosabatlarni to‘g‘ri o‘rnata olish, o‘zining sog‘lig‘i va ma‘naviy-axloqiy xislatlariga ongli va ma‘suliyatli ravishda munosabatda bo‘lish, bo‘sh vaqtini o‘tkazish usullarini to‘g‘ri tanlay bilish va hokazolarni ta‘minlaydi;

– *kasbiy-mehnat sohasidagi kompetensiyalar* - mehnat bozoridagi vaziyatlarni tahlil qila bilish, o‘zining kasbiy imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olish,

mehnat munosabatlaridagi qonun-qoidalar va axloqiy me'yorlarni bilish, o'z kasbiy faoliyatiga tegishli chuqur bilimlarga va keng dunyoqarashga ega bo'lish, amaliy vazifalarni hal etishda o'z bilim va tajribalarini epchillik bilan mohirona qo'llay olish, kasbiy-axloqiy sifatlarga ega bo'lish va hokazolarni ta'minlaydi;

– *tizimli kompetensiyalar* - kasbiy jihatdan ham, shaxsiy va ijtimoiy hayotida ham mustaqil ravishda o'qish-o'rganishga, jismoniy va psixik jihatlardan o'z-o'zini boshqara olish va o'z-o'zini takomillashtira olish malakalarini egallashga qodirlik va hokazolarni ta'minlaydi.

Tayanch kompetensiyalarni belgilashda jamiyat ehtiyojlari yoki ijtimoiy buyurtma muhim asos va yo'llanma bo'lib hisoblanadi. Bu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish lozimki, demokratik, fuqarolik jamiyatida ijtimoiy buyurtma davlat va jamiyat manfaatlariga ham, shaxsiy manfaatlarga ham birday mos bo'lishi kerak. Ijtimoiy buyurtma asosida belgilangan tayanch kompetensiyalar o'z navbatida ta'limning maqsadi va natijasi sifatidagi kompetentlikni tashkil etadigan tarkibiy qismlarni belgilab beradi.

Ko'pchilik tadqiqotchilarning yakdillik bilan ta'kidlashlaricha, kompetentlik – shaxsning murakkab, yaxlit bir butun, ko'p omilli, ko'pqirrali sifatidir. Kompetentlikning vujudga kelishi uchun quyidagi sifatlar poydevor, asos bo'lib xizmat qiladi:

- 1) ma'lum fan sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalar;
- 2) mustaqil faoliyatdagi amaliy tajriba.

Biroq, bilim, ko'nikma va malakalarga asoslanganligi bilan, kompetentlik ularning o'zidagina iborat emas. Kompetentlik shaxsning “bilim, ko'nikma va malakalar” asosida shakllangan sifati bo'lib, ularni muayyan vaziyatda, amaliy faoliyatda qo'llay olishga qodirligidir. Kompetentlik muayyan sohaga oid faoliyatni o'zlashtirib borish jarayonida vujudga keladi, shuning uchun ham ushbu faoliyat kompetentlikning ikkinchi muhim poydevori hisoblanadi.

Tegishli sohaga oid bilim va ko'nikmalar va shu soha bo'yicha amaliy faoliyat tajribasi bo'lmasa kompetentlik bo'lishi mumkin emas.

Kompetentlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- har qanday muayyan vaziyatda, uning turli xil jihatlarini hisobga olgan holda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan to'g'ri qo'llay bilish;
- qarorlarni qabul qila bilishga qodirlik va tayyorlik, shu bilan birga, mazkur vaziyat uchun eng maqbul qaror variantini tanlay olish;
- ijtimoiy harakatlarni tashkil etish va buning uchun barcha imkoniyatlarni ishga sola bilish;
- faoliyat doirasida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni aniq maqsadlarni ko'zlagan holda va maqsadga muvofiq, maqbul tarzda o'rnata olish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar;

- muayyan ma'naviy qadriyatlarga, dunyoqarashga, umummadaniy va axloqiy sifatlarga egalik, faoliyatga intilish hissining mavjudligi;

- o'zining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, faoliyatning yangi usullarini egallashga intilish.

Ba'zi tadqiqotchilarning fikricha, kompetentlik tafakkurning ma'lum bir turlarini – izlanuvchanlik, tanqidiy fikrlash, refleksivlikni hamda muayyan qobiliyatlarni talab etadi.

Kompetentlikning muayyan sohaga oid bo'lishi uning o'ziga xosligi va aniqligini belgilaydi. Shu nuqtai nazarga ko'ra kompetentlik har xil turlarga ajratiladi – ijtimoiy va kasbiy, maxsus va individual, axborotga oid va kommunikativ, pedagogik va psixologik, ekologik va hokazo. Shu bilan birga, tadqiqot muammosi bo'yicha ishlarning tahlili ko'rsatishicha, kompetentlikning taklif etilayotgan tavsiflari va tipologiyasi kompetentlik yondoshuvi bilan bevosita aloqadorlikda o'rganilmaydi.

A.A. Cheremisina kompetentlikni shaxsning yaxlit sifati deb qaraydi va kognitiv (bilim), motivatsion (moyillik) va faoliyat (tajriba)dan iborat, deb hisoblaydi.

N.G. Vitkovskaya talabalarning axborotga oid kompetentliklarini o'rganar ekan, unda to'rtta asosiy komponentni ajratib ko'rsatadi: ma'naviy-motivatsion, kognitiv, texnologik va refleksiv.

I.V. Grishinaning fikricha, kompetentlik shaxsning murakkab va ko'pqirrali ta'limi bo'lib, funksional jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan quyidagi komponentlardan iborat:

- a) motivatsion (maqsad va vazifalarga mos keladigan motivlar majmui);
- b) kognitiv (zarur bo'lgan bilimlar majmui);
- v) operatsion (vazifalarni amaliy hal etish ko'nikmalari va malakalari majmui);
- g) shaxsiy (muhim shaxsiy sifatlar majmui);
- d) refleksiv (o'z faoliyatidan ko'ngli to'lish, uni baholash, "susaytirish", yo'l tutish usullarini tanlash).

L.G. Antropova kompetentlikning komponentlaridan biri bo'lgan kommunikativlik quyidagilarni aks ettiradi, deb hisoblaydi:

- o'qituvchining pedagogik muloqatning maqsadlari, mohiyati, tuzilmasi, vositalari, o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha axborotga egaligini (kommunikativ bilimlar);

- mazkur faoliyat texnologiyalarining o‘zlashtirganligini (kommuni-kativ ko‘nikma va malakalar);

- pedagogik muloqotning samarador bo‘lishi muhimligini o‘qituvchi tomonidan tasarruf etilishini, o‘z pedagogik faoliyatining kommunikativ jihatlarini doimiy ravishda takomillashtirib borishga intilish kabi xislatlarni ta‘minlaydigan mutaxassisning individual-psixologik sifatlarini (kommunikativlikka yo‘naltirilganlik);

- inson shaxsiga eng asosiy qadriyat deb qarashni (insonparvarlik), pedagogik muloqot jarayonida yuzaga keladigan kommunikativ vazifalarni noan‘anviy yo‘llar bilan, ijodkorona hal eta olishni (kreativlik).

Shunday qilib, kompetentlikning mazmuni va qaysi fan sohasiga tegishliligidan qat‘iy nazar, uning tuzilmasini quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin:

- kognitiv (fan sohasiga oid bilimlar majmui bo‘lib, ular asosida kompetentlik shakllantiriladi);

- faoliyatga oid (amaliy tajriba);

- operatsion-texnologik (vazifalarni amaliy hal etish ko‘nikmalari va malakalari majmui);

- shaxsiy (mazkur fan sohasidagi faoliyat uchun muhim bo‘lgan individual-psixologik sifatlar va qobiliyatlar majmui);

- ma‘naviy-motivatsion (faoliyatning maqsad va vazifalariga mos keladigan qadriyatlarga moyillik, motivlar majmui, dunyoqarash);

refleksiv (faoliyat va uning natijalarining mohiyatini tushunish, baholash, oldindan ko‘ra bilish, kreativlik).

Psixologik jihatdan kompetentlik – atrof-dagi olamni tushunish mezonini va u bilan o‘zaro ta‘sirining mutanosibligi sifatida belgilanadi yoki yanada batafsilroq ta‘riflansa, faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisidir yoki insonning atrof-muhitga hamda o‘z-o‘ziga ta‘sir etish metodlarini egallaganligidir.

Yangi ijtimoiy-ta‘limiy g‘oyalar nuqtai-nazaridan ushbu tushuncha yanada rivojlana bormoqda. Kompetentlikni rivojlantirish bosqichlaridan birinchisi – uning tarkibiy qismlari doirasini sub‘ekt kasbiy faoliyati uchun muhim bo‘lgan kompetensiyalarning qo‘shimcha sohalarini kiritish hisobiga kengaytirish bilan bog‘liq.

Nazorat savollari:

1. Kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyatini bayon qiling.
2. Kasbiy kompetensiyalar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari.
3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion, akmeologik,

aksiologik, kreativ, refleksiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlarning ahamiyatini bayon qiling.

4. Xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kometensiyalarni rivojlantirishga ta'sirini aniqlang.

Adabiyotlar ro'yxati va internet ilovalari:

1. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – Toshkent: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 90 bet.

2. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.

3. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.

4. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.

5. Ishmuhamedov R, Mirsolieva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.

6. <https://psychologos.ru/articles/view/andragogika-i-pedagogika>

7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

<https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/aksiologiya-uz/>

2-MA'RUZA. PEDAGOGIK TEXNIKA-KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA. (4 soat)

Reja:

1. Pedagogik texnika haqida tushuncha. Pedagogik texnika – pedagog xulqining boshqarish omili sifatida.

2. O'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yo'llari.

3. Tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullari. Auditoriyani boshqarish psixologiyasi, tinglovchilarga ta'sir etish va ishontirish usullari.

4. Pedagog faoliyatiga qo'yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya. Pedagogik deontologiya, pedagogik boshqaruv va texnika o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.

Tayanch tushunchalar: *Pedagogik texnika, o'qituvchi professionalizmi, pantomimika, mimika, jest, nutq, "relaksopediya", muloqot.*

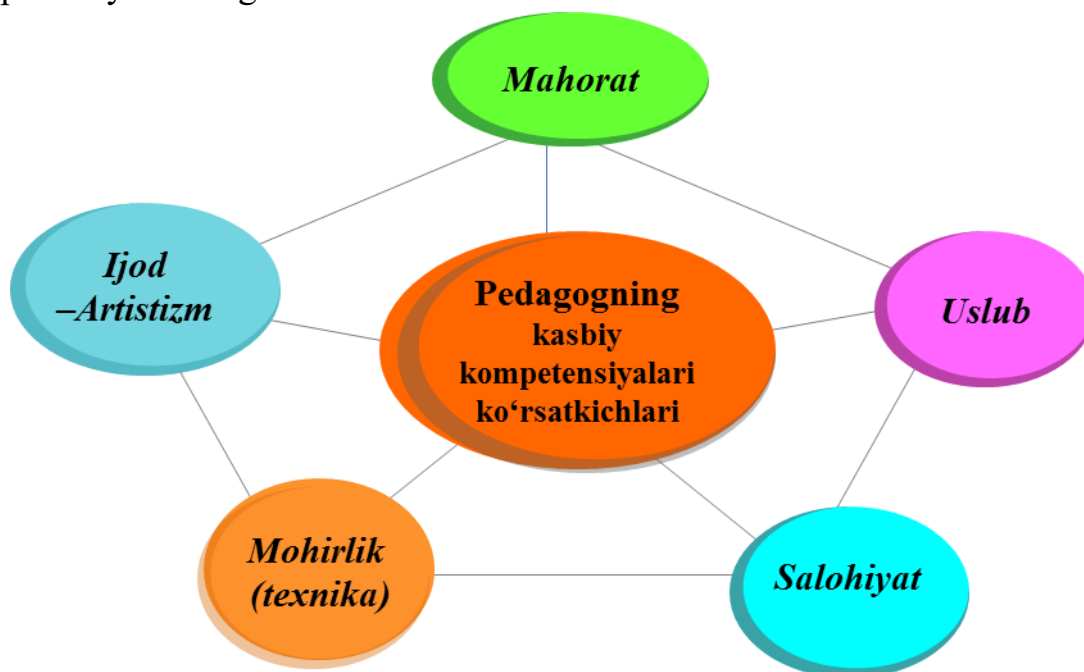
Pedagogik texnika haqida tushuncha. **Pedagogik texnika – pedagog xulqining boshqarish omili sifatida.** Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida “Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish” moduli negizida tinglovchilarni pedagogik mahorat asoslar bilan tanishtirish maqsadga muvofiqdir. Zero, tinglovchilar tomonidan pedagogik mahoratning tarkibiy elementlari bilan tanishtirish, ularda pedagogik texnika, nutq madaniyati, pedagogik deontologiya, kommunikativ qobiliyat, pedagogik nizo, shuningdek, zamonaviy pedagogning imidji to'g'risidagi ma'lumotlarning o'zlashtirilishi va mazkur bilimlar negizida zarur malakalarning o'zlashtirilishi oliy ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayon sifatini yaxshilash, samaradorligini ta'minlashni kafolatlaydi.

O'qituvchining kasbiy pedagogik professionalizmi - pedagogik mahorati va o'z kasbiy faoliyatini yuqori saviyada tashkil qila olishni ta'minlovchi, o'qituvchi-pedagog shaxs xususiyatlarini yig'indisidir. Shunday muhim xususiyatlarga o'qituvchi faoliyatining insonparvarlikka yo'naltirilganligi, uning kasbiy bilimlari, pedagogik qobiliyatlari va pedagogik texnikasi (*o'z-o'zini boshqara olish ko'nikmalari va tinglovchilar bilan uzaro hamkorlik qila olish malakasi*) kiradi. Bu pedagogik mahorat tizimidagi o'zini tashqi ta'sirlarsiz rivojlantira olish xususiyatiga ega to'rtta o'zaro bogliq jixatlardir. Shundan kelib chiqib ta'kidlash mumkinki, o'qituvchi professionalizmi-bu shaxs va faoliyat sub'ektining

murakkab, ko‘p qirrali integral xususiyatlari majmuasi bo‘lib, uning tuzilmasi quyidagilardan iborat: a) o‘qituvchi professionalizmini tashkil etuvchi yaxlit komponentlar; b) o‘qituvchi faoliyati va shaxsiga qo‘yilgan me‘yoriy talablar bilan belgilangan umumiy yoki tipik xususiyatlar (*me‘yoriy professionalizm*). v) o‘qituvchi sub‘ekt sifatida pedagogik faoliyat va muloqotda namoyon bo‘luvchi individual-psixologik va tipologik xususiyatlari pedagogik kasbiy kompetensiyalarining asosiy tarkibiy qismlari sifatida “kasbiy mahorat”, “pedagogik faoliyat va muloqotning individual uslubi”, “pedagogik ijodkorlik”, “shaxsiy kasbiy salohiyat”ni belgilash mumkin.

Bular “*Mahorat - Uslub – Salohiyat –Mohirlik (texnika) - Ijod –Artistizm*” formulasida o‘z aksini topgan yaxlit tizimni tashkil etadi va pedagogik kompetensiyalar ning ko‘rsatkichlari xisoblanadi.

O‘qituvchi professionalizmi – bu tinglovchilar bilan hamkorlik va do‘stona munosabatlar jarayonida namoyon buladigan “ta’lim va tarbiya berish san’ati, pedagogik mahorat, pedagogik texnika va erkin ijod”dir.

Yuqorida keltirilgan fikrlar shu kunda o‘qituvchidan mohirlik, ya’ni texnikani – pedagogik texnikaning asosiy komponentlarini bilish, uning usullarini egallash va ularni o‘z faoliyatida qo‘llay olishni talab etadi.

Pedagogik texnikaga A.S Makarenko quyidagicha ta’rif beradi: “**Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo‘lishni bilishi lozim, u o‘zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin**”.

Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari: 1.O'qituvchining o'zini boshqara olishi. 2.Shaxs va jamoaga ta'sir eta olishi. 3. Pedagogik muloqotni o'rnatish. 4. Diqqatni jalb etish usullari.

Yakka shaxs va jamoaga ta'sir qilishning ikki usuli mavjud: "ishontirish usuli" va "yoqish usuli". Ikkinchisi samaraliroqdir, negaki insonga yoqmay turib uni ishontirish qiyin.

Pedagogik texnika – har bir ta'lim oluvchi va jamoaga ta'sir o'tkazishda samarali qo'llash uchun zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalar, usullar majmuasi.

Pedagogik texnikaning asosiy tarkibiy qismlari:

- nutq malakasi va texnikasini o'zlashtirish;
- tushunarli, ta'sirchan fikr va his-tuyg'ularni so'zda aniq ifodalash, mimika va pantomimik xarakterlar, jestlardan o'z o'rnida foydalanish;
- ma'noli va ochik chexrali nigox bilan karash;
- hissiy-psixik va tasodifiy xolatlarda o'z his-tuyg'ularini jilovlay olish;
- turli vaziyatlarda o'qituvchi-pedagog va tarbiyachiga xos bo'lgan ijodiy kayfiyatni boshkarish;
- kulgi va tabassum-la samimiylikni e'tirof etish;
- tinglovchilar, hamkasblar bilan doimo yaxshi kayfiyat va rag'batlantiruvchi munosabatda bo'lish;
- savodli va sof adabiy tilda so'zlash; ijodiy pedagogik qobiliyatini qo'llay bilish.

Pedagogik mahoratni oshirishda o'qituvchi shaxsining insonparvarlik yo'nalishiga ega bo'lishi, uning qiziqishlari, qadriyat yo'nalishlari va ideallarining oliy maqsadga – barkamol avlod tarbiyalab yetishtirishga yo'naltirilganligi bilan belgilanadi. Shu bilan birgalikda ta'lim jarayonini boshqarish mutaxassislik fani, uni o'qitish metodikasi, pedagogika va psixologiyani mukammal bilishni talab qiladi.

Bugungi kunda davlatimiz ta'limi sohasi oldiga qo'yayotgan vazifalarning bajarilishi ko'p jihatdan o'qituvchiga bog'liq. Shunday ekan, axloqning muhim jihatlaridan biri inson sha'ni, qadr-qimmatidir. Kishining qadr-qimmati, avvalo, umumiy ishga qo'shayotgan hissasining salmog'i va sifati bilan belgilanadi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda inson o'z mehnatining salmog'i va sifati bilan, aqliy va jismoniy mehnatining samarasi, ishbilarmonligi bilan qadrlanadi, halol mehnat kishining qadri, izzat-hurmatini oshiradi. O'qituvchi, muallimning bajarayotgan ishi bugungi kunda jamiyatda ahamiyatlidir. Insonning qadr-qimmati uning mansabi, kasbi-koridan ko'ra ham ko'proq o'z kasbini qanday bajarishi, uning odobi va xulq-atvoriga bog'liqdir.

Jamiyatimiz talab etayotgan har tomonlama yetuk, komil insonni

tarbiyalashda o'qituvchining o'rni beqiyosdir. O'qituvchilik sharaflilik, lekin juda murakkab kasb. Yaxshi o'qituvchi bo'lish uchun pedagogik nazariyani egallashning o'zigina yetarli emas. Chunki pedagogik nazariyada bolalarni o'qitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun qoidalar, umumlashtirilgan uslubiy g'oyalar bayon etiladi

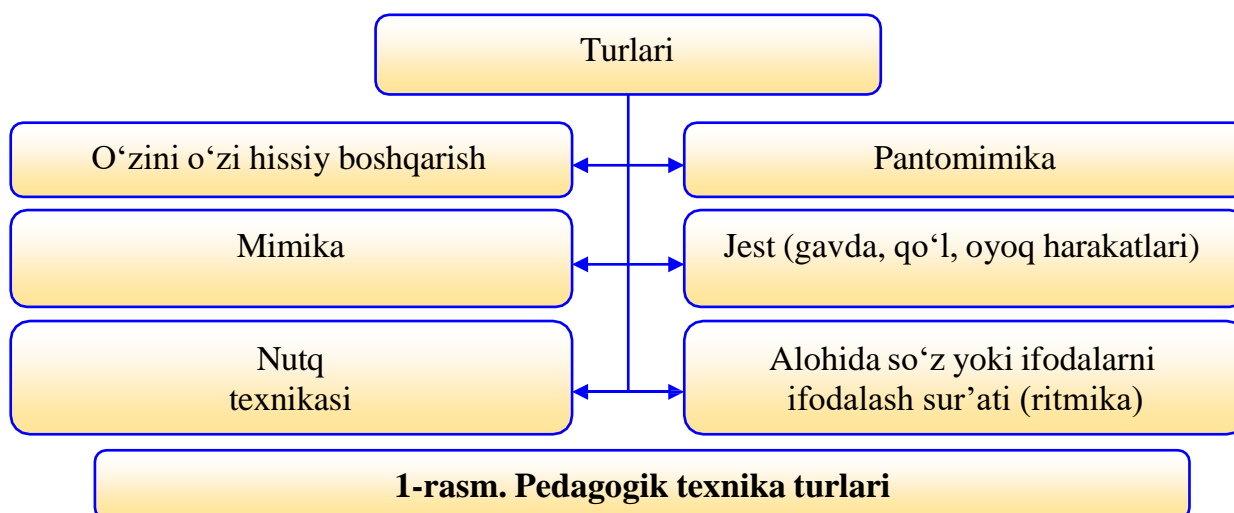
O'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyati. Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari. Pedagogik texnikani shakllantirish yo'llari. Pedagogik texnika asoslarini muvaffaqiyatli o'zlashtirish pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismi bo'lib, unga erishish pedagogika, psixologik hamda amaliy tayyorgarlik bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lishni talab qiladi. Pedagogik texnikani o'zlashtirishda o'qituvchi ta'lim oluvchi hulq-atvori, xatti-harakatlarining tashqi belgilarga ko'ra uning ichki holatini belgilay olish malakasiga ega bo'lishi nihoyatda muhimdir.

“Pedagogik texnika” tushunchasi quyidagilarni ifodalaydi:

1) pedagogning o'z diqqati hamda ta'lim oluvchilar diqqatini maqsadli boshqarish;

2) pedagogik faoliyatda jarayonning, ta'lim oluvchilar harakatining sur'atini his qilish.

O'qituvchi faoliyatida uning pedagogik texnikaga egaligi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

O'qituvchining pedagogik madaniyatga egaligi, pedagogik texnika asoslarini puxta o'zlashtira olganligi uning yuz ifodasi, erkin, vazmin harakatlari, gavgani to'g'ri tuta bilishi, yig'inchoqligi, imo-ishoraning tabiiyligi, ta'lim oluvchilarga nisbatan e'tiborida yaqqol aks etadi.

Pedagogik jarayonda o'qituvchi yuzini o'rinsiz, qo'pol tarzida burishtirmasligi, pala-partishlikka yo'l qo'ymasligi, imo-ishoralarning sun'iy bo'lishidan saqlanishi, ma'nosiz bo'lishiga yo'l qo'ymasligi zarur.

Zero, bularning barchasi o'qituvchining ta'lim oluvchi oldida hurmat qozona olmasligiga olib keladi. Yosh o'qituvchilar pedagogning hatto sinf xonasiga, auditoriyaga qanday kirishi, ta'lim oluvchi, talabalarga nazar tashlashi, salomlashishi, stulni surishi, shaxsiy buyumlari (sumka yoki qog'oz solingan yig'majildlarni qaerga, qanday qo'yishi, xona bo'ylab yurishi, yozuv taxtasidan foydalanishdagi harakatlari, ta'lim oluvchi, talabalar bilan muloqotda o'zini qanday tutishi va b.ham katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega ekanligini yodda tutishlari zarur

Vazmin, xushmuomala, o'ziga ishongan pedagog faoliyatining ilk bosqichlaridanoq ta'lim oluvchilar mehrini qozona oladi. Buning uchun o'qituvchi, eng avvalo, o'z hissiy holatlarini, tuyg'ularini boshqara olishi kerak. Pedagogning ta'lim oluvchilar bilan muloqoti rasmiy xarakterga ega. Qolaversa, u ta'lim oluvchilar, ularning ota-onalari, hamkasblari hamda ta'lim muassasasi va yuqori boshqaruv organlarining nazorati ostida faoliyat yuritadi. Bu esa jismoniy toliqishni, ruhiy zo'riqishni, o'z-o'ziga nisbatan ishonchsizlikni va tanglikni keltirib chiqaradi. Natijada o'qituvchining nutqi qat'iylik kasb etmaydi, ovozda nuqsonlar ko'zga tashlana boshlaydi, oyoq va qo'llar toliqadi. Bu kabi salbiy hodisalarning kelib chiqmasligi uchun o'qituvchi o'zini dars boshlanishidan avval ta'lim jarayoniga ruhan tayyorlashi, bu jarayonda yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan turli salbiy holatlarga o'zini psixologik nuqtai nazardan tayyorlashi, imkon qadar ruhiy barqarorlikka erishishi talab qilinadi.

O'qituvchi pedagogik jarayonga o'zini ruhan tayyorlashda quyidagilarga e'tibor berishi lozim:

o'ziga, o'z imkoniyatlariga ishonish;

xushmuomala bo'lish va kelajakka ishonch bilan qarash;

o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish (muskullar zo'riqishini bartaraf etish, qomatni rostlash, harakatlarni to'g'rilash, nutqning ravon, aniq bo'lishiga e'tibor qaratish va to'g'ri nafas olishni o'zlashtirish);

aqliy va jismoniy mehnatni tashkil etishda o'zaro uyg'unlikka erishish, muayyan davrlarda hordiq chiqarish (mehnat yoki musiqa yordamida dam olish, badiiy asarlarni o'qish, yaqinlar, do'stlar bilan hazil-mutoybani tashkil etish);

pedagogik jarayonning muvaffaqiyatli,

samarali kechishiga o'zini o'zi ishontirish;

kasbiy faoliyatni katta ishtiyoq, ko'tarinki

kayfiyat bilan tashkil etishga intilish;

turli salbiy ruhiy omillar organizmiga, ruhiy holatiga, xatti-harakatlariga, ta'lim oluvchilar va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga nisbatan munosabatiga ta'sir etishiga yo'l qo'ymaslik;

salbiy ruhiy omillar va jismoniy holatlarni bartaraf etish uchun trening va avtotreninglardan samarali foydalanish malakasini o'zlashtirish.

Ruhiy barqarorlikka erishish muayyan shartlar asosida kechadi. Bu o‘rinda V.A.Suxomlinskiy ruhiy barqarorlikka erishishning asosiy shartlari quyidagilar ekanligini ta’kidlaydi:

- ✚ qosh-qovoqni uyub yurmaslik;
- ✚ boshqalarning kamchiliklari, nuqsonlarini
- ✚ oshirib ko‘rsatmaslik;
- ✚ hazil-mutoyba moyil bo‘lish;
- ✚ xushmuomala bo‘lish va kelajakka ishonch bilan qarash.

O‘qituvchi tomonidan o‘zlashtiriladigan pedagogik texnika negizida pantomimika o‘ziga xos o‘rin tutadi.

Pantomimika – gavda, qo‘l va oyoqlarning harakati bo‘lib, u pedagog tomonidan bayon etilayotgan muayyan fikrni alohida ajratib ko‘rsatishga, ma’lum qiyofa orqali gavlantirishga imkon beradi.

Odatda o‘qituvchining to‘g‘ri tutilgan, chiroyli qaddi-qomati uning shaxs sifatida namoyon bo‘lishini ta’minlaydi. Qolaversa, bu holat uning o‘ziga, shaxsiy imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi yuqoriligi, shaxs sifatida o‘zini qadrlay olishi, o‘ziga o‘zi yuqori baho berishini ham ifodalaydi. Boshning quyi egilganligi, qo‘llarning osilib turishi o‘qituvchining ichki zaifligi, o‘ziga o‘zi ishonchsizligidan dalolat beradi.

Uzluksiz talim tizimining barcha bosqichlarida ta’lim oluvchilarga gavdani to‘g‘ri tutishni, erkin harakatlanishni, har qanday vaziyatda ham o‘zini tuta bilishni, yig‘inchoqlikni o‘rgatib borish maqsadga muvofiqdir. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarda ushbu sifatlarni hosil qilish esa ularni kasbiy faoliyatga ruhiy tayyorlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Talabalarga, eng avvalo, gavdani to‘g‘ri tutib turish o‘rgatiladi. Bunda oyoqlar yelka kengligida (ikki oyoq oralig‘i 12-15 smni tashkil etishi lozim), o‘ng oyoq bir oz oldinda turishi maqsadga muvofiqdir. Zero, shundagina tana og‘irligi har ikki oyoqqa birdek tushishi bilan birga uzoq vaqt (deyarli 30-30, oliy ta’lim muassasalarida esa 60-70 daqiqqa) toliqmay turishni ta’minlaydi. O‘qituvchining harakatlari imkon qadar oddiy va erkin bo‘lishi lozim. O‘zini o‘zi majburlab, ayrim kamchiliklarni yo‘qotish maqsadida sun‘iy, zo‘rma-zo‘raki harakatlarni sodir etishning hojati yo‘q.

Harakatlar qanchalik samimiy va imkon qadar oddiy bo‘lsa, ta’lim oluvchilarda o‘qituvchiga bo‘lgan ishonch, hurmatni shunchalik oshiradi. Gavdani oldinga-orqaga tebratmaslik, hadeb tana og‘irligini bir oyoqdan ikkinchi oyoqqa o‘tkazmaslik, stul suyanchig‘iga yoki kafedra (oliy ta’lim muassasalarida ma’ruza o‘qish uchun ajratilgan jihoz)ga butunlay suyanib olmaslik, boshni yoki quloqni

qashlamaslik, burunni artmaslik, ko'zni ishqalamaslik, qo'lda biror buyumni aylantirmaslik ta'lim oluvchiga qanchalik zavq bersa, unda o'qituvchiga nisbatan xayrixohlikni uyg'otsa, ularning aksini sodir etish ta'lim oluvchining g'ashini keltiradi. Dars jarayonida o'qituvchi, shuningdek, gavdasi harakatining bosiq, ortiqcha harakatlardan holi bo'lishiga e'tibor qaratishi, ortiqcha silkinish va keskin harakatlarni sodir etishdan o'zini tuta olishi zarur.

Pedagogik jarayonda o'qituvchi yuz ifodasi (mimika) va jestlar orqali ham talabalarga samarali ta'sir ko'rsatadi.

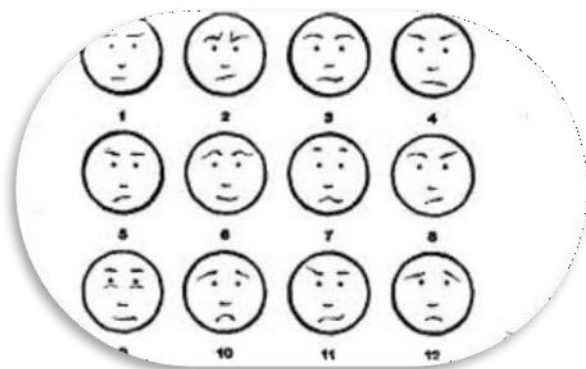
Mimika – yuz muskullarining harakatlari orqali o'z fikri, his-tuyg'ulari, kayfiyatini, shuningdek, mavjud voqelikka nisbatan munosabatini ifodalash

Insoniyat qadim-qadimdan o'zaro munosabat va muloqotlarni tashkil etishda turli jestlardan o'rinli va samarali foydalanib kelgan. Zero, jestlar insonning hissiyotlari, ichki kechinmalari va ijtimoiy borliqqa bo'lgan munosabatini so'zsiz ifodalash imkoniyatiga ega. M: o'ng qo'l chap ko'krak ustiga kaftlar yoyilgan holda qo'yilsa, bu holat "Sizga hurmatim cheksiz", o'ng qo'lning kaftlari ochiq holda ko'rsatilsa, "Jim bo'ling!", "Bas qiling!", qo'l musht qilib tugilsa, "Qoyil qildim!" yoki "Qoyil qilaman!" kabi ma'nolarni anglatadi.

Juda qadimdan inson yuz ifodasi va qarashi atrofdagilarga so'zdan ko'ra kuchli ta'sir qilishi aniqlangan. Shu sababli qadimgi Rim va Yunonistonda notiqlarning nafaqat so'zdan, shu bilan birga mimika, pantomimika va jestlar (gavda, qo'l va oyoq harakatlari)dan samarali foydalana olishlariga e'tibor qaratiladi.

Bugungi kunda ham rivojlangan mamlakatlarda siyosatchilarning yuqorida qayd etilgan harakatlar bo'yicha malakalarni o'zlashtirishlariga e'tibor qaratiladi.

jiddiy e'tibor qaratiladi.

O'qituvchi tomonidan mimika, pantomimika va jestlar (gavda, qo'l va oyoq harakatlari)dan samarali foydalana olish malakalarini samarali o'zlashtira

olishi uning mehnatini qisman yengillashtirish bilan birga, talabalarga ta'sir ko'rsatishida muayyan muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritishiga imkoniyat yaratadi.

Jest (gavda, qo'l va oyoq harakatlari) – muayyan hodisa yoki ob'ektga nisbatan munosabatning gavda, qo'l va oyoq harakatlari yordamida ifodalanishi. Mimika, pantomimika va jestlar uzatilayotgan axborotning hissiy ahamiyatini

oshiradi, uning puxtarroq o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Ko'zlar ham yuz ifodasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu sababli ko'zlar yordamida turli ma'nolarni ifodalash malakalarini o'zlashtira olish ham mahoratli pedagog bo'lish uchun nihoyatda zarur.

Tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullari.
Auditoriyani boshqarish psixologiyasi,
tinglovchilarga ta'sir etish va ishontrish usullari.
O'qituvchi o'z faoliyatida pedagogik texnika metodlari bilan birga pedagogik texnika vositalaridan ham

foydalanadi.

Pedagogik texnika vositalari – pedagog tomonidan ta'lim oluvchilarning u yoki bu harakatlari yoki ularda namoyon bo'ladigan ma'naviy-axloqiy sifatlariga nisbatan sub'ektiv munosabat, alohida his-tuyg'ularning ma'noli ifodalanishini ta'minlovchi vositalar

Mohiyatiga ko'ra pedagogik texnika vositalari nutq va og'zaki bo'lmagan muloqot jarayonida qo'llaniladigan vositalar sanaladi.

Pedagogik amaliyotda yosh o'qituvchilarning pedagogik texnikasida quyidagi juz'iy kamchiliklar uchraydi:

- 1) ta'lim oluvchilar bilan sidqidildan so'zlasha olmaslik;
- 2) g'azabni to'xtata olmaslik yoki uni o'z o'rnida ishlata olmaslik;
- 3) o'zida ishonchsizlikni yenga olmasligi;
- 4) nutqni ravon bayon eta olmaslik;
- 5) ortiqcha qattiqqo'llik;
- 6) xushmuomala bo'lishdan qo'rqish;
- 7) juda tez gapirish (ayniqsa darslarda);
- 8) ortiqcha harakat yoki bir joyda qotib qolish, qo'llarini qaerga qo'yishni bilmaslik;
- 9) o'z gavdasini tutishda muayyan kamchiliklarga yo'l qo'yish (bukchayib, yerga qarab yurish, o'ransiz kulish, ortiqcha harakat, qo'lida turli jismlarni aylantirib yurish);

10) monoton – bir ohangda so'zlash, nutqning zerikarliligi, jonli emasligi;

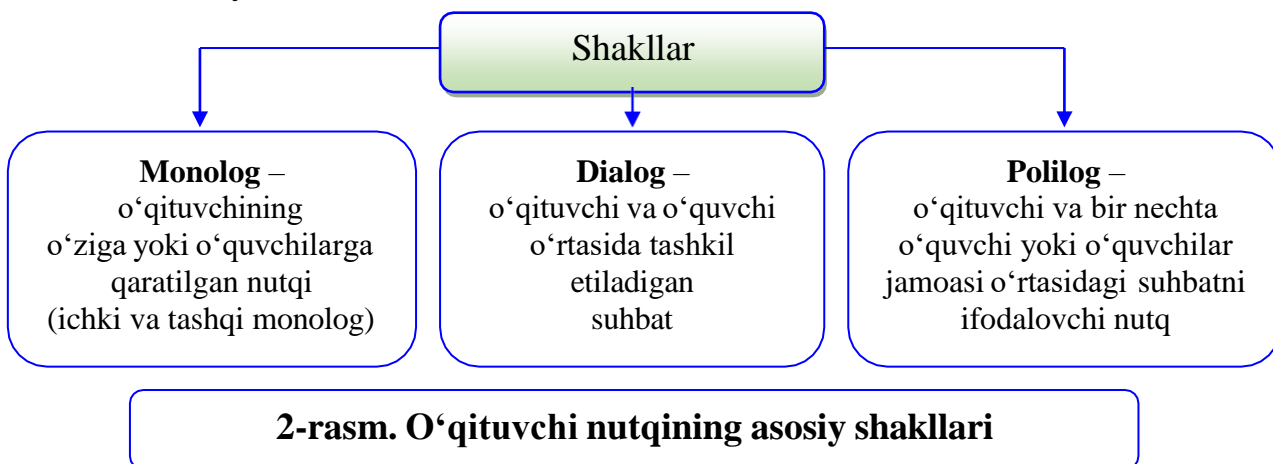
11) ifodali o'qish, so'zlarni aniq, to'g'ri talaffuz qila olmaslk (noto'g'ri diksiya), sinf xonasi, auditoriya uchun zarur tovush balandligini belgilay olmaslik.

O'qituvchining ta'lim oluvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatishida uning nutqi ham hal qiluvchi omillardan biri sanaladi.

O'qituvchi nutqi – pedagogning ta'lim-tarbiya jarayonida til vositalaridan

foydalanishi.

Ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishda nutqning monolog, dialog, polilog shakllaridan foydalaniladi.

O'qituvchi auditoriyada og'zaki nutqning turli shakllaridan foydalanadi. Ma'ruza mashg'ulotlarda ko'proq nutqning dialog va polilog shakli samaralidir, chunki bu bosqichda ta'lim suhbat usuli asoslanadi. Monologik nutqdan o'qituvchi hikoya, tasvir, ta'rif, tavsif xarakteridagi mavzularni bayon etishda foydalanadi. O'rganilayotgan mavzuning mohiyatidan kelib chiqqan holda o'qituvchi har bir darsda og'zaki nutqning barcha shakllaridan o'rinli, maqsadli foydalanishi mumkin.

O'qituvchi mavzular bo'yicha materiallarni ta'lim oluvchilarga yetkazib berishda ularning xulqlariga samarali ta'sir etish maqsadida ko'z, qosh, qo'l, yuz, bosh, kaftlari yordamida muayyan harakatlarni amalga oshiradi. Uning bunday harakatlari tasdiq yoki inkorni ifodalashi mumkin.

O'qituvchi tomonidan sodir etilayotgan harakatlar o'rinli bo'lsa ular so'zsiz pedagogik ta'sir jarayonini kuchaytiradi. Biroq, bu kabi harakatlarni o'rinsiz, tez-tez sodir etaverishi ta'lim oluvchilarning diqqatlarini susaytiradi, ularni zeriktirib qo'yadi. Pedagogik jarayonda o'qituvchining ta'sirini kuchaytiradigan omillardan biri – uning ovozi, unga xos bo'lgan xususiyatlar sanaladi. O'qituvchi ovozining yoqimli va jarangdor bo'lishi ta'lim oluvchilar e'tiborini o'ziga to'la qarata olishini ta'minlaydi. O'z ovozining ta'sirchanligini aniqlash uchun o'qituvchi ovozining qanchalik darajada kuchli, shirador va yoqimli ekanligini bilishi, shuningdek, zarur vaziyatlarda ovozning bu kabi xususiyatlaridan unumli foydalana olishi zarur. O'z ovozida ma'lum kamchiliklar borligini sezgan o'qituvchi ularni bartaraf etishga harakat qilishi kerak. Buning uchun ovozdan foydalanish va uni yaxshilash texnikasi ustida izchil, doimiy mashq qilib borishi talab etiladi. Zero, bir yoki ikki marta qilingan mashq bilan ovoz xususiyatlarini yaxshilab bo'lmaydi.

O'qituvchi ovozi o'zida quyidagi xususiyatlarni aks ettira olishi zarur:

- 1) jarangdorlik (tovushning tozaligi va tembrning yorqinligi);
- 2) keng diapazonlik (ovozning eng pastlikdan eng yuqorigacha bo‘lgan darajasi);
- 3) havodorlik (erkin so‘zlaganda yaxshi eshituvchanlikka ega bo‘lishi);
- 4) ixchamlik, harakatchanlik;
- 5) chidamlilik (uzoq ishlash qobiliyatiga ega bo‘lish);
- 6) moslashuvchanlik (dinamika, tembr, ohandorlikning turli sharoitga moslasha olishi);
- 7) qarshi shovqinlarga nisbatan barqarorlik (xalaqit beruvchi shovqinga tembr va tessituraning o‘zgarib turishi);
- 8) suggesivlik (ovozning xayajon ifodalashi va bu orqali, qanday so‘z aytilayotganidan qat’iy nazar, tinglovchining xulqiga ta’sir qilish xususiyati).

Pedagogik faoliyatda o‘qituvchi o‘z nutqini tashkil etishda quyidagilarga jiddiy e’tibor qaratishi zarur:

1) adabiy (sheva so‘zlarining qo‘llanilmasligi) me’yorlariga (kadi – qovoq, pamildori – pomidor, kelutti – kelyapti, kartishka – kartoshka va hokazo tarzida) amal qilish;

2) talaffuz (o, a, u, o‘, f, v, p, d, t, x, h, s, s, j, sh) me’yorlariga (onor – nor, uxshash – o‘xshash, palakat – falokat, Hamit – Hamid, xam – ham, sentner – sentner, ijtimoiy – ishtimoiy kabi shakllar) rioya etish;

3) kelishik me’yorlariga (Sobirni ukasi – Sobirning ukasi, ta’lim oluvchini daftari – ta’lim oluvchining daftari, poezdga keldim – poezdda keldim va b. ko‘rinishida) amal qilish.

Bugungi kunda nutq texnikasi bo‘yicha bir qancha majmuaviy mashqlar asoslangan. Ular so‘zlashish paytida to‘g‘ri nafas olish, tovush hosil qilish va nutqni ma’noli ifodalash malakalarini takomillashtirishga yordam beradi.

O‘qituvchi nutqini tashkil etishda **d i k s i y a** ham alohida o‘rin tutadi.

Diksiya so‘zlarning aniq talaffuz qilinishi

Talaffuzning aniqligi o‘qituvchi nutqining tushunarli bo‘lishiga yordam beradi, shuningdek, ta’lim oluvchilar tomonidan to‘g‘ri tushunilishini ta’minlaydi. Talaffuz qanchalik aniq bo‘lsa, aytilayotgan so‘z, ifodalanayotgan bo‘g‘in va tovushlar shunchalik tiniq, yorqin ifodalanadi. Tovush nutq apparatining barcha a’zolari (lablar, jag‘, tishlar, yumshoq va qattiq tanglay, kichik til, kekirdak, tomoq orqa devori, tovush naychalari)ning birgalikda unumli ishlashiga bog‘liq. Til, lablar, yumshoq tanglay, kichik til va pastki jag‘ nutqda faol ishtirok etadi. Shu sababli ularni doimiy mashq qildirish turish muhim ahamiyatga ega.

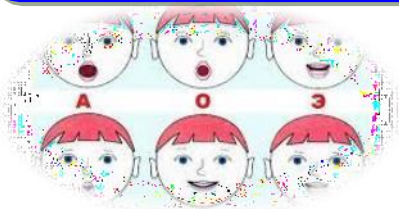
Artikulyatsiya (lot. “articulation” < “articulare” – “aniq talaffuz qilmoq”) nutq organ (a’zo)larining tovush hosil qilishdagi harakatlari holati.

Tovushning aniq talaffuz qilinishini takomillashtirish artikulyatsiya gimnastikasi asosida amalga oshiriladi.

Har bir unli va undosh tovushlarni to’g’ri ifodalashga o’rgatuvchi mashqlar (ifodali o’qish, tez aytishlar).

O’qituvchi nutqining tashkil etilishida **r i t m i k a** ham muhim o’rin egallaydi.

Ritmika – ayrim so’z va bo’g’inlarning aytilish muddati va to’xtalishi, nutq va ifodalarning navbat bilan o’z o’rnida ishlatilishini bildiradi

Unga xos muhim jihat ritm sanaladi.

Ritm (nutqning vazni) nutqning muhim xususiyati sanaladi, zero, nutq ohangi, to’xtamlar ham tinglovchilarga bevosita kuchli hissiy ta’sir ko’rsatadi. Nutqning ritmi (vazni)ga ko’ra ta’lim oluvchiga uzatilayotgan bilimlar, o’quv materialining murakkab o’rinlari o’qituvchi tomonidan asta-sekin bayon qilinadi, oson o’zlashtiriladigan qismlarini esa nutqni bir qadar tezlashtirib bayon etish mumkin. O’qituvchi o’z faoliyatida aniq, ravon, ma’noli, ifodali nutqni o’zlashtira olishi, bir so’z bilan aytganda nutq madaniyatini egallashi zarur.

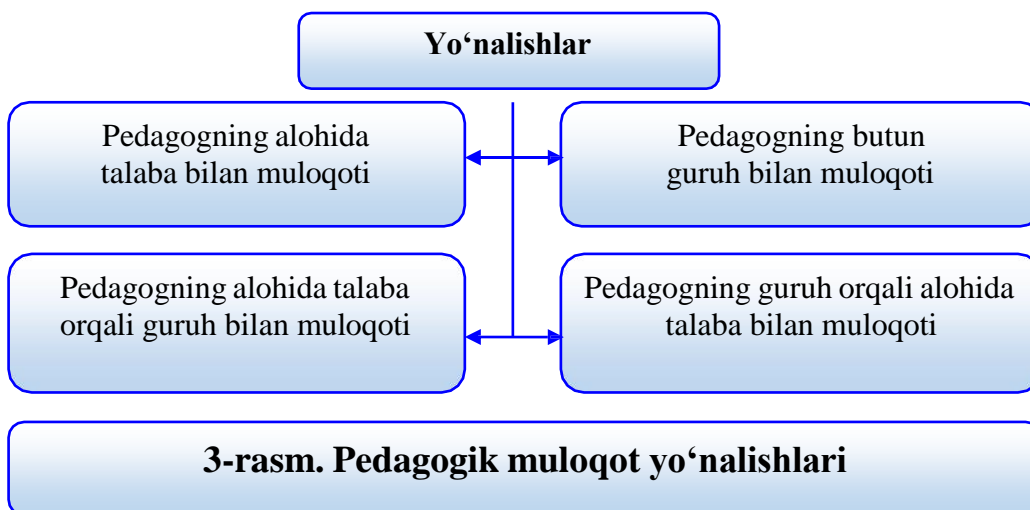
Pedagog faoliyatiga qo’yiladigan baho darajasi – pedagogik kvalimetriya.

Pedagogik deontologiya, pedagogik boshqaruv va texnika o’qituvchi faoliyatini samarali tashkil etishning asosiy shakli.

Pedagogga xos bo’lgan mahorat asosini tashkil etuvchi pedagogik muloqot madaniyati uning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar hamda rahbariyat bilan uyushtiriladigan muloqot jarayonida namoyon bo’ladi. Bunda, ayniqsa, pedagogning talabalar jamoasi bilan o’zaro muloqoti muhim ahamiyatga ega. Pedagog talabalar bilan muloqotga kirishish, uning samarali bo’lishiga intiladi.

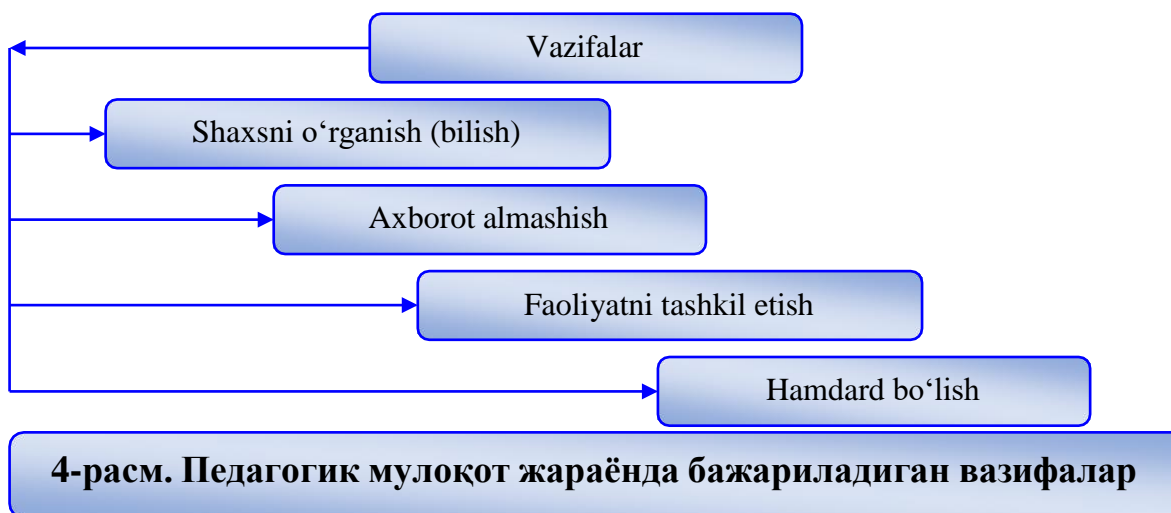
Pedagogik muloqot madaniyati – pedagogning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar, rahbariyat bilan pedagogik odob hamda muloqot talablariga muvofiq holda uyushtiriladigan suhbat.

Pedagogik muloqot quyidagi yo’nalishlarda tashkil etiladi:

Pedagogik muloqot ruhiy-psixologik taʼsir kuchiga ega. Shu sababli uni tashkil etishda muloqot jarayonining ijobiy boʻlishini taʼminlash pedagogning zimmasiga katta masʼuliyatni yuklaydi. Agarda toʻgʻri tashkil etilgan pedagogik muloqot talabada qoʻrquvning yuzaga kelishi, ishonchsizlikning tugʻilishi, diqqat, xotira va ish qobiliyatining susayishi, nutq meʼyorining buzilishi kabilarga sabab boʻlsa, aksincha, nazariy-pedagogik va amaliy jihatdan toʻgʻri tashkil etilgan muloqot yuqoridagi holatlarning aksini keltirib chiqaradi. Natijada talabalarda oʻqishga va mustaqil oʻrganishga, fikrlashga boʻlgan qiziqish ortadi.

Pedagogik muloqot oʻziga xos ijtimoiy-psixologik jarayon ham sanaladi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalar bajariladi:

Muloqot jarayonida talaba tomonidan bildirilayotgan fikrlar, uning qarashlari shaxsni yaqindan oʻrganish uchun imkoniyat yaratadi. Talaba shaxsini yaqindan bilish, uning ichki kechinmalari, oʻy-fikrlari, his-tuygʻulari, orzu-umid, maqsad va

hayotiy intilishlaridan xabardor bo'lish pedagogik jarayonning metodik, ruhiy jihatdan to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi. Zero, bu jarayonda pedagogik talaba shaxsiga xos yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlarni inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etadi.

Muloqot jarayonidagi axborot almashinuvi talabaning o'zaro ijtimoiy jarayonlar, shaxs kamolotining kechishiga doir ma'lumotlar almashishini ta'minlaydi. Pedagog va talabalar o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish esa har qanday vaziyatda ham ular o'rtasida o'zaro axborot almashinuvi samarali ro'y berishini uchun sharoit yaratadi. Bu jarayonda pedagog talabalarning eng yaqin maslahatchisi, yo'l boshchisi va rahbariga aylanadi. Muloqot chog'ida talabalar tomonidan o'z shaxsini, "meni"ni, qadr-qimmatini yetarlicha baholash va o'z oldidariga hayotiy maqsadlarni qo'ygan holda olg'a intilishlarini ta'minlashga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Muloqot jarayonida axborot almashish vazifasining hal qilinishi quyidagi vositalar asosida ro'y beradi:

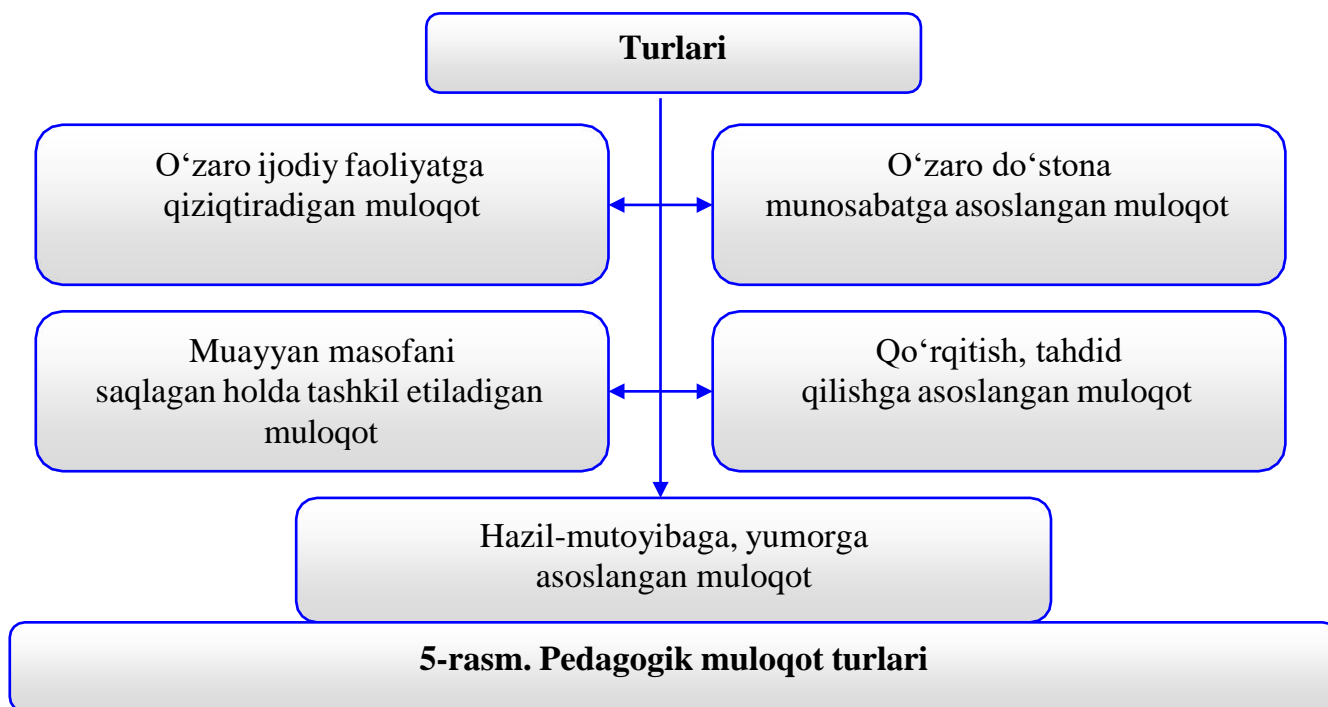
- 1) nutq;
- 2) paralingvistik tizim (yun. "pará" – "yaqin", muloqot tarkibida so'zli, g'oyaviy ma'lumotlarni so'zsiz vositalar bilan uzatilishi);
- 3) ekstralingvistik tizim (ingl. "exterior" – "tashqarida", nemischa "linguistik" – gapirayotgan shaxs tomonidan nutqning bevosita ijtimoiy vazifalar bilan bog'liq holda tashkil etishi – nutqiy tanaffuslar, kulgu, yo'talish, nafas olish, yig'lash, tutilish va b.);
- 4) muloqotning tashkiliy ko'lami va vaqti;
- 5) ko'z qarashlar yordamida tashkil etiladigan aloqa;
- 6) belgilarning optik-kinetik tizimi (mimika, pantomimika, jestlar – qo'l va oyoq harakatlari).

Pedagog rahbarligi yoki uning yo'l-yo'riqlari, ko'rsatmalariga asosan o'quv mashg'ulotlari va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ham muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni shu vaqtda muloqotning faoliyatni tashkil etish vazifasini namoyon bo'ladi. Yaqin-yaqingacha faoliyatni tashkil etishda pedagogning yetakchiligi, uning bevosita rahbarligi ustuvor omil bo'lgan bo'lsa, zamonaviy sharoitda rollar almashinuvi yetakchi o'ringa chiqdi. Endilikda aksariyat hollarda talabalarning o'zlari ta'lim va tarbiyaviy jarayonlarni mustaqil uyushtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Biroq, bu degani, ta'limiy va tarbiyaiy ishlarni tashkil etish davrida pedagogning o'rni va roli mutlaqo aks etmaydi, degani emas. Pedagog bu jarayonda rahbar, yetakchi, maslahatchi, ekspert sifatida namoyon bo'ladi va talabalarni pedagogik jarayonlarni ilmiy-nazariy, tashkiliy-metodik jihatdan to'g'ri uyushtirishga yo'naltiradi.

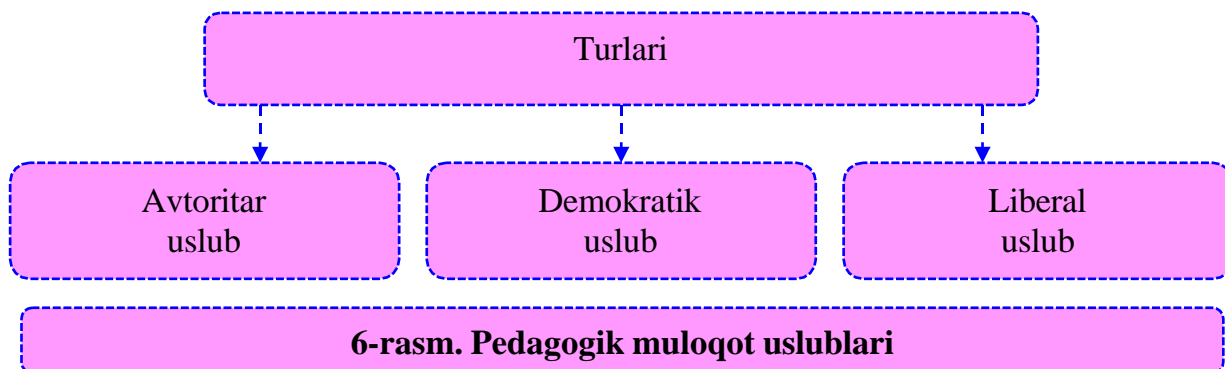
Pedagogik muloqotni tashkil etishda, ayniqsa, pedagog yordamiga muhtoj

ta'lim oluvchilarga alohida e'tibor berishi, har bir ta'lim oluvchida turli o'quv fanlari asoslarini o'zlashtirishga nisbatan qiziqtirish usullarini, hamkorlik va ijodkorlikka asoslangan mehnatni tashkil etishni oldindan o'ylab qo'yishi lozim.

Milliy va jahon ta'limi amaliyoti pedagog, o'qituvchilar tomonidan tashkil etilayotgan muloqotni bir necha turga ajratish mumkinligi ko'rsatadi. Ular quyidagilarir:

O'qituvchilar o'z faoliyatlarida muloqotning muayyan turlariga tayanib ish ko'radi. Qolaversa, pedagog tomonidan jamoa bilan muloqotni uyushtirish texnikasini doimiy ravishda tahlil qilib borish maqsadga muvofiqdir. Ma'lum vaziyatlarda pedagog rahbar sifatida talabalar faoliyatlarini boshqaradi. Bu jarayonda ham muloqot yetakchi omil hisoblanadi. Biroq, muloqotning samaradorligi rahbar sifatida namoyon bo'layotgan pedagog tomonidan qanday muloqot uslubining tanlanganligi bilan belgilanadi. Odatda, pedagogning rahbar sifatidagi muloqot usullari quyidagi uch turga ajratiladi:

Pedagogik muloqot uslublari quyidagi mazmunga ega:

1. Avtoritar uslub. Bunga ko‘ra talabalar tomonidan barcha turdagi faoliyatning tashkil etilishi, mazmuni, shakli, metod va vositalarining barchasi faqat pedagog tomonidan belgilanadi. Talabalarning har qanday tashabbuslari rag‘batlantirilmaydi, aksincha, buyruq, ko‘rsatma, yo‘llanma berish, shuningdek, jazolash choralarini ko‘rish orqali

talabalarga ta‘sir etiladi. Hatto talabalarning faoliyatlari ijobiy baholangan vaqtda ham ularga bo‘lgan ta‘sir turli kesatliqlar bilan bayon etiladi. Ya‘ni: “Sendan ijobiy xatti-harakatni kutmagan edim?!”, “Buni qara-ya, nahotki o‘zgargan bo‘lsang!?” , “Qara-ya, birgina a‘lo baho olish bilan o‘zingni yaxshi inson bo‘lib qolgan deb hisoblaysanmi!?” va h.k. mazmundagi rag‘batlar, ular asli ijobiy holatni e‘tirof etishga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, talabani yangi yutuqlariga ilhomlantirmaydi. Aksincha, unda ta‘lim olishga, ta‘lim muassasasiga va pedagoglarga nisbatan sovuqqonlikni yuzaga keltiradi.

2. Demokratik uslub. Unga ko‘ra pedagog pedagogik faoliyatni tashkil etishda jamoaning fikriga tayanib ish ko‘radi. O‘quv mashg‘ulotlari va tarbiyaviy ishlarni tashkillashtirishda har bir talabaning fikrini inobatga olishga, ularni umumlashtirgan holda eng samaralisini tanlab olishga intiladi.

Muhokamalar chog‘ida barcha talabalarning ishtiroklari ta‘minlanadi. Talabalar tomonidan bildirilayotgan tashabbuslar qo‘llab-quvvatlanadi, mavjud imkoniyatlardan kelib chiqqan holda bu tashabbuslar amaliyotga tatbiq etiladi. Bu uslubdan foydalanayotgan pedagog zimmasidagi vazifa faqatgina talabalarning faoliyatini nazorat qilish, tuzatishlar kiritishdan iborat emasligini anglab yetadi. Asosiy e‘tiborni talabalarning yutuqlarini e‘tirof etgan holda yoki ularning xatolarini o‘zlariga anglatgan holda samarali tarbiya chorasini ko‘rishga qaratadi. Har bir talabaning yutug‘i alohida e‘tirof etiladiki, bu esa ularni yangi zafarlarga erishishga ruhlantiradi. Ushbu uslubga asoslanib ish ko‘radigan pedagog har bir talabaning qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda bajariladigan ishlarni to‘g‘ri taqsimlashga harakat qiladi, faol talabalarni taqdirlab borishni faoliyatining asosiy yo‘nalishi sifatida belgilaydi.

Pedagog talabalar bilan muloqotni o‘rnatishda iltimos, maslahatga tayanib ish ko‘radi.

3. Liberal uslub. Odatda bu uslub pedagog va talaba munosabtlarining kelishuvchanlikka asoslanishini

ta'minlaydigan uslub sifatida e'tirof etiladi. Bu uslubga ko'ra ish yuritadigan pedagog talabalar tomonidan sodir etilayotgan salbiy holatlarga ham e'tibor bermaslikka intiladi. Talabalarni tartibga chaqirish, vaziyatdan kelib chiqqan holda ularning faoliyatini to'g'ri baholab, jazolash zarur bo'lgan vaziyatlarda ham indamaslikni odat qilib oladi. Bu esa talabalarning odobsiz, yalqov, mas'uliyatsiz bo'lishlariga olib keladi. Liberal uslubni ma'qul ko'radigan pedagog talabalar hayoti bilan mutlaqo qiziqmaydi, ularning faoliyatlariga aralashmaydi, hal qiluvchi vaziyatlarda mas'uliyatni o'z zimmasidan soqit qiladi. Ayrim holatlarda bir-biriga zid bo'lgan fikrlarni ham birdek ma'qullaydi. Bu tahlitda ish ko'radigan pedagog obro'ga ega bo'lmaydi. Chunki unga ishonish mumkin emas.

Pedagogik faoliyatni tashkil etishda pedagogning nafaqat o'zi, balki uning ijobiy ta'siri asosida talabalar ham muloqot madaniyatini o'zlashtirib borishlari lozim.

Muloqot madaniyati – muloqot jarayonini axloqiy me'yorlar, ijtimoiy talablarga muvofiq tashkil etish asosida suhbatdoshni tushuna olish ehtiyoji va qobiliyatiga egalik

Ta'lim amaliyoti pedagogik muloqot jarayonida o'qituvchilar tomonidan quyidagi kamchiliklarga yo'l qo'yilishidan dalolat beradi:

- ehtiyotsizlik;
- shaxsiyatparastlik;
- suhbatdoshni ortiqcha majburlash;
- sustkashlik;
- o'zini juda yuqori yoki past qo'yish;
- haddan tashqari jonbozlik ko'rsatish.

“Fan-texnika taraqqiyotining hozirgi bosqichida, ishlab chiqarish munosabatlarining jadallashuvi, xalq xo'jaligining turli jabhalarida yangi texnologiyalarning joriy etilishi va shu kabi qator omillar inson ruhiyatiga oldingilariga qaraganda ko'proq jismoniy, ruhiy zo'riqishlar bermoqda”. Pedagog faoliyatida ruhan yoki jismonan toliqqan talabalarda ruhiy hamda jismoniy charchoqlarni bartaraf etishga ham e'tibor qaratish talab qilinadi. Mazkur talab salbiy ruhiy omillar ta'siri kuchaygan, katta hajmdagi axborotlar bilan to'qnashish ro'y berayotgan mavjud sharoitda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarda ruhiy va jismoniy toliqishlarni bartaraf etishga qaratilgan pedagogik faoliyat **“relaksopediya”** (lot. “relaxation” – quvvatsizlik, zaiflashish, ruhan yoki jismonan holda toyish; holdan toyishni bartaraf etish pedagogikasi) deb nomlanadi. So'nggi yillar jahon ta'limi amaliyotida ushbu pedagogika imkoniyatidan keng foydalanilmoqda.

Pedagogik relaksatsiya – talabalarning hissiy faoliyati, ruhiy-jismoniy quvvati va ishchanlik qobiliyatini qayta tiklash

Murakkab vaziyatlar (imkoniyati cheklangan, fanlarni o‘zlashtira olmaydigan yoki tarbiyasi og‘ir talabalar bilan ishlash)da relaksopediyaning pedagogik, psixologik imkoniyatlaridan o‘rinli, maqsadli, samarali foydalanish kutilgan natijalarni beradi. Relaksatsiya sharoitida bugungi kunda keng ommalashgan trening va avtotreninglar ijobiy muhitning hosil bo‘lishini ta‘minlaydi. Ulardan foydalanish vaqtida talabalar tashqi va ichki ta‘sirlardan himoyalangan bo‘lib, ularga faqatgina pedagogning ishontiruvchi ovozigina eshitiladi. Bu esa pedagogning ta‘siri va uning samarasini yanada oshiradi.

Relaksatsiya jarayonida talabalar pedagogning qo‘llab-quvvatlashlarini his etishlari, uning mehr-muhabbatidan bahramand bo‘lishlari, hamdarligini his qilishlari lozim. Shundagina talabalardagi ruhiy zo‘riqish, jismoniy toliqishlarni bartaraf etish uchun psixologik muhit yuzaga keladi.

Mushaklar relaksatsiyasi (ya‘ni mushaklarni bo‘shashtirish) davrida o‘z-o‘zini ishontirish va axborotga ta‘sirchanlik yuqori bo‘ladi. Shuning uchun ham o‘z-o‘zini ishontirishga yo‘naltirilgan trening va avtotreninglarni uxlash va uyqudan turishdan oldin qo‘llash samarali hisoblanadi. Mushaklar relaksatsiyasining samarali kechishi uchun o‘qituvchi mushaklarni bo‘shashtirishga yordam beradigan metod va vositalardan xabardor bo‘lishi darkor.

Talabalarning ruhiy zo‘riqish va jismoniy toliqishlarini bartaraf etish maqsadida relaksatsiya asoslarini nazariy jihatdan o‘zlashtirib qolmay, ulardan amaliy jihatdan foydalanishni ham bilishlari zarur.

Kommunikativ ta‘sir ko‘rsatish – talabalar bilan muloqotda bo‘lish, ularga to‘g‘ri yondashish, pedagogik nazokat bilan ularga tarbiyaviy, irodaviy va hissiy ta‘sir etish

Yuqorida aytib o‘tilganidek, mahoratli pedagog faoliyatida pedagogik nazokat (takt) ham o‘ziga xos o‘rin tutadi:

Pedagogik (nazokat) takt – pedagogning talabalar bilan turli faoliyat shakllari bo‘yicha tashkil etiladigan muloqotda mavjud axloqiy tamoyillar, hulq-atvor qoidalarga rioya qilishi, ularga to‘g‘ri yondashish malakalariga egaligi

Pedagogik takt pedagog faoliyatiga g‘oyaviy va amaliy jihatdan bir-biriga mos keladigan pedagogik axloqning bevosita tatbiq etishning shakli sifatida

namoyon bo‘ladi. **Takt (dahldorlik)** – axloqiy hulq-atvor, xatti-harakat bo‘lib, o‘zida barcha ob‘ektiv harakatlarning oqibati va ularning shaxs tomonidan sub‘ektiv qabul qilishni avvaldan ko‘ra olish, belgilangan maqsadga osonroq erishish yo‘llarini izlashning namoyon bo‘lishini ifodalaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Pedagogik odobning asosiy shakllari qaysilar?
2. Pedagogik deontologiya nima?
3. Pedagogik obro‘ qanday qozoniladi?
4. Pedagogik qobiliyat nima va uning qanay turlari mavjud?
5. Qanday qobiliyatlar noyob qobiliyatlar sanaladi?
6. Pedagogik empatiya nima?
7. Pedagogik muloqotning qanday turlari va uslublari mavjud?

Adabiyotlar ro‘yxati va internet ilovalari:

1. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – Toshkent: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 90 bet.

2. Innovatsion ta‘lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.

3. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.

4. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta‘lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.

5. Ishmuhamedov R, Mirsolieva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.

6. <https://psychologos.ru/articles/view/andragogika-i-pedagogika>

7. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%BA%D0%B0>.

8. <https://gomus.info/encyclopedia/cat-a/aksiologiya-uz/>

III. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-AMALIY MASHG‘ULOT: KASBIY KOMPETENTSIYALARNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Reja:

1. Ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashq. O‘quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do‘stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish.

2. Tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o‘rganish, tanishish.

3. Tarqatma materiallar bilan kichik guruhlarda ishlash. Guruhlar taqdimoti.

Ishdan maqsad: Tinglovchilarni Kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yo‘llariga olingan nazariy bilimlarini mustahkamlash.

Amaliy mashg‘ulotning borishi:

Tinglovchilarga kasbiy -pedagogik jarayonda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatlar (hayotiy yoki syujetli) taqdim etiladi.

Mashg‘ulotning boshlang‘ich 10 daqiqasida tinglovchilar bilan oldingi ma‘ruza mashg‘ulotida olingan nazariy bilimlarini suhbat, muhokama, namoyish, takrorlash, tushuntirish, amaliy vazifa bajarish metodlaridan foydalanish orqali nazorat qilinadi.

O‘qituvchi amaliy mashg‘ulot mavzusini, o‘quv maqsadlarini, muhokama qilinishi ko‘zda tutilgan savollarni e‘lon qiladi. Mavzu nomi va o‘quv savollarini multimedia proektori yordamida ekranda namoyish qiladi.

Shundan so‘ng o‘qituvchi mashg‘ulotning borish tartibini, tinglovchilarning bilimini baholash mezonlarini bayon qiladi. Baholashda tinglovchilarning nafaqat amaliy ko‘nikmalarini egallaganlik darajasi va berilgan savolga javob berish saviyasi, balki shu bilan birga qo‘shimcha savollar berish, to‘ldirish va qo‘shimchalar qilish yordamida mashg‘ulotda qatnashish faolligi ham inobatga olinishini e‘lon qiladi.

Mashg‘ulotning keyingi 30 daqiqasida o‘qituvchi tinglovchilarni akterlik va rejissyorlik elementlari bilan tanishtirishdan boshlaydi va o‘quv jarayoni qatnashchilarini kichik guruhlariga bo‘ladi. Har bir kichik guruhga mashg‘ulotning ma‘ruzada yoritilgan ma‘lumotlar asosida ekranda o‘qituvchi faoliyati, uning aktyorlik va rejissyorlik texnikasi, professionallikka tegishli prezentatsiyadan har bir guruh tanlab kichik guruhlarda A-3 formatli qog‘ozda tanlangan vazifani avval qisman yozib olib so‘ngra uni amaliy namoyish etishga tayyorlanishlari kerakligi haqida tushuncha beradi.

Topshiriqni tinglovchilar tomonidan bajarishlari uchun tayyorlanishga vaqt ajratadi va ularni taqdimot qoidalari bilan tanishtiradi, tinglovchilarning tayyorlanishlari uchun sharoit yaratadi.

Guruhlar tayyorgarlikni boshlaydilar.

Keyingi bosqichda guruhlar tayyorlagan ijodiy ishlarini navbati bilan ham yozma taqdimot, ham ijro namoyishi orqali chiqish qiladilar. O‘qituvchi guruhlar taqdimoti uchun vaqt belgilaydi. Har bir chiqish tugagach, boshqa guruh qatnashchilari namoyish etilgan ijodiy ishni to‘ldirishlari va mavzuga oid savollar berishlari mumkin.

O‘qituvchi har bir guruhning taqdimoti va ijodiy chiqishlarini umumlashtiradi, fikr almashadi va baholaydi.

Mashg‘ulotni keyingi 40 daqiqasini o‘qituvchi tinglovchilarni auditoriyani boshqarishda diqqatni jalb etish usullari bilan ekrandagi prezentatsiya materiallari orqali tanishtirishdan boshlaydi va o‘quv jarayoni qatnashchilarini kichik guruhlar yoki juftliklarga bo‘ladi.

Har bir kichik guruhga diqqatni jalb etish usullariga tegishli bo‘lgan tarqatma materiallarni (guruhlar soniga qarab) tarqatadi, ularni birgalikda to‘ldirishlari tartiblarini tushuntiradi.

1-topshiriq. Tushunchalarni ta’riflang

“Kreativlik”	“Pedagogik kreativlik”

2-topshiriq. Pedagogik kreativlik sifatlarini ko‘rsating

Pedagogik kreativ sifatlari	Pedagogning ularga egaligi
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4..

3-topshiriq. Pedagogik kreativlik namoyon Bo‘ladigan holatlarni ko‘rsating

Holatlarni	Kreativlik ko‘rinishlari
1. O‘quv axborotlarini tanlashda	
2. O‘quv topshiriqlarini tayyorlashda	
3. O‘quv mashg‘ulotini loyihalashda	
4. O‘quv mashg‘ulotini tashkil etishda	
5. Pedagogik muloqotni tashkil etishda	
6. O‘z ustida ishlash (kasbiy bilimlarni boytish, hisobotlarni topshirish, o‘quv manbalarini tayyorlash)da	
7. Ilmiy-tadqiqotni olib borish (ilmiy anjumanlarda ishtirok etish, tajriba ishlarini olib borish)da	

4-topshiriq. E.P.Torrensning “Tugallanmagan rasmlar” testi bo‘yicha ishlash.

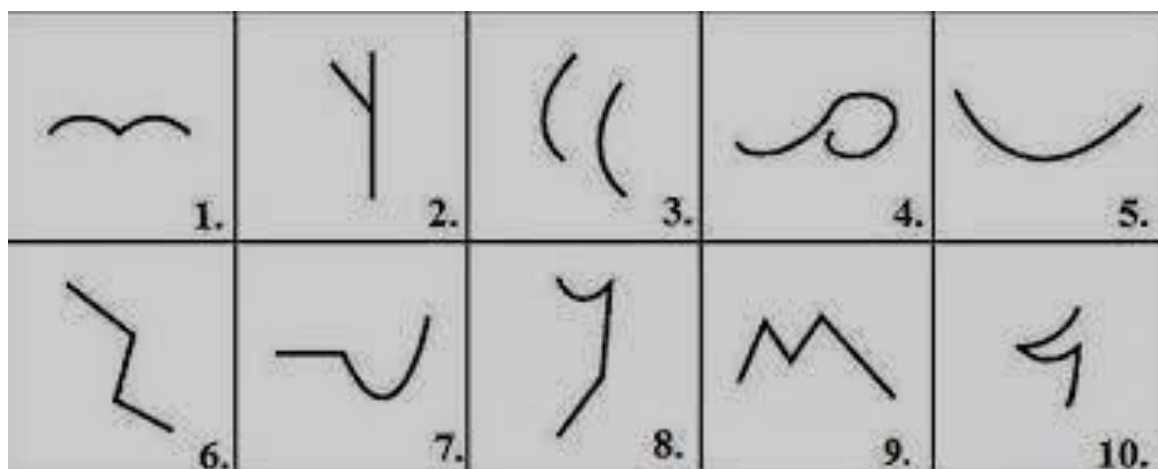
Amerikalik psixolog E.P.Torrens tomonidan asoslangan “Tugallanmagan rasmlar” testi yuzasidan ishlashga oid topshiriq.

Tinglovchilarning e‘tiborlariga E.P.Torrensning “Tugallanmagan rasmlar” testi havola etiladi va berilgan shtrixlarga tayangan holda to‘laqonli rasm (surat)ni ishlash topshirig‘i beriladi.

E.P.Torrensning “Tugallanmagan rasmlar” testi.

Mashg'ulotning yakuni

Tinglovchilarning faoliyati umumiy tarzda tahlil qilinadi. Imkon qadar har birining faoliyatiga baho beriladi. Mashg'ulot yakunlanadi.

2-AMALIY MASHG‘ULOT: KASBIY KOMPETETNSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA PEDAGOGIK DEONTOLOGIYANING ROLI, AHAMIYATI (2 soat).

Reja:

1. Pedagogik deontologiya – pedagogning odab ahloqi fani: mazmuni, mohiyati, ahamiyati. Pedagog obro‘si va uni faoliyatda namoyon bulishi. Pedagog nafosati va odobini shakllantirish, rivojlantirish yo‘llari xamda unga erishish shart-sharoitlari.

2. Talabalarning o‘quv-bilish faoliyati faolligini oshirish va mustaqil ta‘limini tashkil etish.

3. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish.

Ishdan maqsad: Tinglovchilarni Kasbiy kompetetnsiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyatiga olingan nazariy bilimlarini mustahkamlash.

Amaliy mashg‘ulotning borishi:

Tinglovchilarga kasbiy -pedagogik jarayonda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatlar (hayotiy yoki syujetli) taqdim etiladi.

1-topshiriq. Quyida keltirilgan diqqatning har bir sifati uchun uning namoyon bo‘lishini tasvirlashga doir ta‘lim muassasasi hayotidan aniq misollar va dalillarni izlab toping.

Tushunchalarni ta‘riflang

Kasbiy tajriba	Kasbiy mahorat	Kasbiy kompetentlik

2-topshiriq. Pedagogik mahorat va pedagogik komptentlikka xos sifatlarini belgilang

Pedagogik mahorat sifatleri	Pedagogik komptentlik sifatleri
1.	1.

2.	2.
3.	3.
4...	...

3- topshiriq. “O‘zini-o‘zi baholash modeli” asosida pedagogik kompetentlik sifatlariga egaligingizni asoslang

№	Mavjud yutuqlar	O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
...		

4- topshiriq. Pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik troektoriyalarini ishlab chiqish

Bilim, malaka va shaxsiy sifatlar	Mavjud darajani belgilovchi baho ko‘rsatkichlari
Pedagogik bilimlar	
Psixologik bilimlar	
Mutaxassislik bilimlari	
Didaktik malakalar: bilishga oid (gnostik) loyihalash ijodiy-amaliy (konstruktiv) tadqiqotchilik muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) tashkilotchilik izchillikni ta’minlovchi (protsesssual) texnik-texnologik malakalar	
Tarbiyaviy ishlarni tashkil etish malakalari: bilishga oid (gnostik) loyihalash malakalari ijodiy-amaliy (konstruktiv) tadqiqotchilik	

muloqotga kiruvchanlik (kommunikativ) tashkilotchilik izchillikni ta'minlovchi (protsesssual) texnik-texnologik malakalar	
Ruhiyatning kasbiy ahamiyatga ega xususiyatlari va shaxsiy sifatlar: pedagogik fikrlash tizimlilik moslashuvchanlik mobillik ijodkorlik hozirjavoblik hissiy rivojlanganlik pedagogik refleksiya	
O'z-o'zini rivojlantirish maqsadlari	
O'z-o'zini rivojlantirish uchun topshiriqlar	

5- topshiriq. Pedagogik deontologiyani “Sinkveyn” strategiyasi yordamida yoritilgan mohiyati

1-qator. Deontologiya (1 ta ot)

2-qator. pedagogning **odab ahloqi** fani (2 ta sifat)

3-qator. Pedagog nafosati va odobini **shakllantirish, rivojlantirish** va **takomillashtirish**ga yordam beradi (3 ta fe'l)

4-qator. Deontologiya kasbiy odobni o'rganadi (4 ta so'z)

5-qator. Deontologiya pedagogikaning alohida tarmog'i hisoblanib, fan sifatida paydo bo'lgan.

(1 ta gap)

6-topshiriq. “Kasbiy rivojlanish shkalasi” asosida tinglovchilarning pedagogik kompetentligi darajasini baholash

№	Kasbiy kompetentlik sifatлари	Shkala ko'rsatkichlari									
		10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1. Ijtimoiy kompetentlik											

1)	ijtimoiy tashkilotlar va sub'ektlar bilan o'zaro munosabatda bo'la olish ko'nikma, malakalariga egalik										
2)	kasbiy muloqot va xatti-harakat uslublarini o'zlashtira olganlik										
2. Shaxsiy kompetentlik											
1)	doimiy ravishda kasbiy o'sishga erishish va kasbiy malakani oshirib borish										
2)	kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olish										
3. Maxsus kompetentlik											
1)	mustaqil ravishda kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish										
2)	odatiy kasbiy-pedagogik vazifalarni to'g'ri hal qilish va o'z mehnatining natijalarini real baholash malakasiga egalik										
3)	mutaxassisligi bo'yicha yangi bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda izchil o'zlashtirib borish qobiliyatiga egalik										
4. Texnologik kompetentlik											
1)	kasbiy-pedagogik bilim, ko'nikma va malakalarni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish qobiliyatiga egalik										
2)	zamonaviy didaktik vositalar (texnik vositalar, o'quv qurollari)dan foydalanish malakasiga egalik										
5. Ekstremal kompetentlik											
1)	favqulotda holatlarda (tabiiy ofatlar sodir bo'lganda, texnologik jarayon ishdan chiqqanda) oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish										

	malakasiga egalik										
2)	muammoli vaziyatlarda (pedagogik ziddiyatlar yuzaga kelganda) oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik										

Kasbiy-pedagogik fantaziyani faollashtirishga doir topshiriqlar

6- topshiriq. "Istiqboldagi ta'lim muassasasi" qanday bo'lishi haqida o'ylang va uni yozma bayon eting. Mazkur ta'lim muassasasi o'qituvchilari va tinglovchilarini siz qanday tasavvur etasiz? Uning o'ziga xosliklari va farqli jihatlarini ajrating.

8- topshiriq. Quyidagi mavzular asosida reja tuzing va o'zingizning fikr – mulohazalarini bildirib, "Mustaqil ish" yozing:

"Pedagogik ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish". "Dars jarayonida o'qituvchining kompyuter texnologiyalaridan foydalanishi".

9- topshiriq. Pedagogik nizolarni keltirib chiqaruvchi sabablar va ularni bartaraf etish yo'llarini belgilang

Pedagogik nizo ko'rinishlari	Sabablari	Bartaraf etish yo'llari
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4....	4....	4....

10- topshiriq. Sizningcha "Zamonaviy pedagog imidji" qanday bo'lishi kerak?

Imidjni belgilovchi asosiy holatlar	Zamonaviy pedagogning imidji
1. Kiyinishi 2. Soch turmagi 3. Yuz pardozi 4. Bezaklardan foydalanishi	

Mashg'ulotning yakuni

Tinglovchilarning faoliyati umumiy tarzda tahlil qilinadi. Imkon qadar har birining faoliyatiga baho beriladi. Mashg'ulot yakunlanadi.

3-AMALIY MASHG‘ULOT: KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA UCHRAYDIGAN TO‘SIQLAR, QIYINCHILIKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI (4 soat).

Reja:

1. Pedagog faoliyatida uchraydigan to‘siqlar va ularni yechish yo‘llari. Yosh pedagoglar faoliyatida odatda yul qo‘yiladigan xatolar va ularni yengish yo‘llari.

2. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlarning xilma-xilligi va o‘ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritilishi, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlanishi.

3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to‘siqlarni yechishda, to‘g‘ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi, pedagogik kvalimetriyasi. Kichik guruhlarda tarqatma materiallar bilan ishlash. Guruhlar taqdimoti.

Ishdan maqsad: Tinglovchilarni kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlar, qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llariga olingan nazariy bilimlarini mustahkamlash.

Amaliy mashg‘ulotning borishi:

Tinglovchilarga kasbiy -pedagogik jarayonda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammoli vaziyatlar (hayotiy yoki syujetli) taqdim etiladi.

1-topshiriq. Quyidagi savollarga javob bering.

1. Qaysi biri qiyin – mashg‘ulotning boshlanishimi yoki yakuni?
a) o‘qituvchi uchun; b) tinglovchilar uchun.
2. Mashg‘ulot jarayonida pauza davomiy bo‘lishi mumkinmi?
3. Ishlash uchun nima samarali: o‘qituvchi butun guruhga savol bilan murojaat qilishimi yoki alohida o‘quvchiga?
4. Mashg‘ulotni qanday tashkil etish ma’qul: tinglovchilarni fikriy faoliyatini bitta tor doiradagi savolni muhokama qilishga qaratishmi yoki ularni xilma-xil faoliyat turlariga jalb etishmi?
5. Agar tinglovchilar o‘quv materialini birinchi martaning o‘zida anglab va tushunib olishgan bo‘lsa, uni bir necha marotaba o‘qib chiqishga yo‘naltirish kerakmi?

2-topshiriq. O‘qituvchi diqqatining yo‘nalganligini aniqlang:

- yangi materialni tushuntirish jarayonida;
- bilimlarni tekshirish jarayonida;

- tinglovchilarning mustaqil va nazorat ishlarini bajarishlari jarayonida;
- yaxlit tarzda mashgʻulotni oʻtkazish jarayonida.

Tinglovchilar faoliyatidagi qanday tashqi belgilar oʻqituvchiga mashgʻulotning har bir bosqichida pedagogik xulosalar chiqarishga yordam beradi.

3-topshiriq. Quyida keltirilgan vaziyatlar bilan tanishing va berilgan vaziyatga mos mimik, pantomimik koʻrinishni ifoda etib bering.

1-vaziyat. Oʻqituvchining xonaga kirib kelishi. Salomlashish. Oʻzini tanishtirish va guruh bilan tanishuv.

2-vaziyat. Oʻqituvchining auditoriyaga kirishi. Salomlashish. Tasodifan eshik taqillashi. Harakatlaning va munosabat bildiring.

3-vaziyat. Oʻqituvchining auditoriyaga kirib kelishi. Salomlashish. Quyidagi tarzda hikoyani boshlash: “Tinglovchilar men sizlarga quyidagi haqida aytmoqchiman...”. Hikoyani davom ettirish (fan bilan bogʻliq yoki qiziqarli biror voqeaga taalluqli). Hikoya qiluvchining vazifasi – tinglovchilarning diqqatini voqeaga jamlash, auditoriya bilan kontaktga kirishish, oʻzining tashqi koʻrinishi haqida oʻylash.

4-topshiriq. Umumiy mimik reaksiyani aniqlashga doir topshiriq.

Dars boshlandi. Siz oʻqituvchi stolini oldidasiz. Eshik ochildi. Kirib kelgan tinglovchiga qarang:

Talabchanlikka doir: “Kiring, tezroq oʻtiring”.

Hayratlanishga doir: “Men sizdan buni kutmagan edim”.

Soʻroq ohangida: “Tushunmadim, nimadir sodir boʻldimi?”

Norozi ohangida: “Ruxsat, sizga! Darsga xalaqit qilmang?”

Xursand ohangida: “Va nihoyat keldizmi?”

3-topshiriq. Individual reaksiyani aks ettirishga doir topshiriq.

Siz doskaga yozyapsiz. Tinglovchilar siz bilan birga daftarlariga yozib borishlari kerak. “Toʻsatdan” qanaqadir shovqin eshitildi, orqaga qaradingiz, quyidagilarni ifoda eting:

Hayrat bilan: “Tushunmadim, nimadir boʻldimi?”

Mulohaza bilan: “Kim, shu shovqin qilayotgan? Haliyam yozishni boshlamadizmi?”

Talabchanlik bilan: “Shovqin qilmang, tinch oʻtirib yozing”.

Zarda ohangida: “Jim, yozayotgan vaqtda shovqin qilmaslik kerak”.

Qaygʻurish ohangida: “Men tushunmayman, yozayotganda vaqtda ham shovqin qilish mumkin-mi?!”

5-topshiriq. Ovoz buzilishlarining 4ta sababini izohlang.

1. Har kungi ovoz zoʻriqishi

2. Ovoz apparatining **zaifligi**
3. **Gigiena** qoidalarini bilmaslik
4. Ovoz apparatining **tug‘ma zaifligi**.

Tinglovchi (o‘qituvchi)larning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid pedagogik muammoli vaziyatli topshiriqlar!

1-kichik guruh uchun topshiriq.

1-vaziyat. *Siz dars mashg‘ulotini boshladingiz. Talabalar tinchlikni saqlagan holda Sizni tinglayapti. To‘satdan kimdir ovoz chiqarib kulib yubordi. Siz hech narsa deyishga ulgurmay, kulgan talabaga qaraganingizda, u: «Sizga qarasam doim kulgim kelaveradi», - dedi.*

Siz bu vaziyatdan qanday chiqib ketgan

bo‘lar edingiz?

2-vaziyat. *O‘quv yilining boshidayoq yoki bir nechta mashg‘ulotni o‘tkazganingizdan so‘ng talabalar Sizga: «Siz pedagog sifatida bizga nimalarnidir o‘rgata olishingizga ishonmayapmiz», - deb qolishdi.*

Bu vaziyatda Siz qanday yo‘l tutasiz?

2-kichik guruh uchun topshiriq.

1-vaziyat. *O‘qituvchi talabaga topshiriq berdi. Talabada esa uni bajarishga xohish yo‘q, shuning uchun: «Buni bajarishni istamayman», - deb ochiq aytdi.*

Bu vaziyatda Siz qanday yo‘l tutasiz?

2-vaziyat. *«Men sezyapmanki - Siz o‘tayotgan darslarning menga foydasi tegmayapti. Shuning uchun darslaringizga umuman kelgim kelmayapti», - dedi talaba o‘qituvchiga.*

Sizning javobingiz qanday bo‘ladi?

Mashg‘ulotning yakuni

Tinglovchilarning faoliyati umumiy tarzda tahlil qilinadi. Imkon qadar har birining faoliyatiga baho beriladi. Mashg‘ulot yakunlanadi.

IV. GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Bunyodkor shaxs Creative personality	ham jarayon, ham natija sifatida ob’ektiv ijodkorlikni amalga oshiradigan va talablar darajasida ijodiy mahsulotlarini yarata oladigan shaxs.	an individual who carries out objective creativity as a process and as a result and produces high quality creative products
Davrlashtirish Periodization	(yunon. “peridos” – “doira bo‘ylab aylanish”) – muayyan hodisani o‘zida qandaydir yakunlangan jarayonni qamrab olgan ma’lum vaqt birliklariga ajratilishi.	(from Greek l. “peridos” – gyre, helix,) – division of a certain phenomenon into units of time that comprise a completed process
Kasbiy-ijodiy imkoniyat Professional and creative ability	1) kasbiy kompetensiya, malakaga egalik; 2) kasbiy ijod metodologiyasi asoslarini o‘zlashtirganlik; 3) ijodiy tafakkurning shakllanganlik darajasi; 4) kasbiy-ijodiy layoqat va shaxsiy sifatlarning rivojlanganligi.	1) possessing professional competence and skills; 2) mastering basics of professional creativity methodology; 3) level of development of creative thinking; 4) development of professional and creative tendency and personal qualities.
Kasbiy-ijodiy faoliyat Professional and creative activity	mutaxassisning kasbiy masalalarni ijodiy hal qilish muvaffaqiyatini tavsiflovchi faoliyati, innovatsion xatti-harakati.	an innovative behavior or an activity of a specialist characterizing his success in solving professional issues in a creative way.
Kasbiy ijodkorlik metodologiyasi Methodology of professional creativity	ijodkorlikning jarayon va natija sifatida ob’ektlar hamda muayyan kasbiy faoliyat turlariga munosabat ko‘rinishidagi tuzilishi, mantiqiy tashkil etilishi, metod va vositalari haqidagi ta’limot.	a doctrine about logical organization and composition of a creativity as an object of a process and result in the form of attitude toward the distinct types of

		professional activity, methods and means.
“Keys-stadi” texnologiyasi Case study technique	(ingl. “case” – chemodan, metod, “study” – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) – talabalarda aniq, real yoki sun’iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya	a technique that allows students to develop skills of identifying the best solution to the context by analyzing certain, real or non-authentic problem-based situations.
Kreativlik Creativity	(lot., ing. “create” – yaratish, “creative” – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati.	an ability of an individual characterizing readiness for producing new ideas and an independent factor comprising creative skills
Kreativlikning rivojlanish bosqichi Stage of development of creative	muayyan kreativlik sifatlarining rivojlanganlik darajasi.	a level of development of certain creative skills
Kreativlikning rivojlanish davri Period of development of creativity	ma’lum kreativlik sifatlarining rivojlanishi yakuniga yetgan qandaydir vaqt birligi	a time unit of complete of certain creativity skills development
Kreativ pedagogika Creative pedagogy	1) pedagogda ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy, kreativ yondashish, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo‘lgan qobiliyat va malakalarini rivojlantirish; 2) talabalarda o‘quv	1) developing teacher’s creative approach toward organizing educational process and skills of positive solving of existing pedagogical problems; 2) a science

	<p>materiallarini o'zlashtirishga ijobiy, mustaqil yondashish, o'quv topshiriqlarini bajarishda yangi, ijodiy va kreativ g'oyalarni ilgari surish qobiliyati ko'nikmalarini shakllantirish hamda bosqichma-bosqich rivojlantirish asosida kasbiy tayyorlash asoslarini yoritadigan, shaxs kreativligining turli yosh bosqichlari xususiyatlariga muvofiq rivojlanishi masalalarini o'rganuvchi fan</p>	<p>about developing students' positive and independent attitude toward mastering the learning materials, promotion of new ideas when fulfilling assignments; covering professional training basics based on the step by step development, studying issues of development individual's creativity in accordance with peculiarities of different age stages.</p>
<p>Kreativ shaxs Creative personality</p>	<p>jarayon yoki natija sifatida ijodkorlikni namoyon etuvchi, masalalarni yechishga nostandart usullar bilan yondasha olishga moyil, o'ziga xos harakatlarni tashkil etish, yangiliklarni ilgari surishga, ijodiy mahsulotlarni yaratishga layoqatli va tayyor shaxs.</p>	<p>an individual who is ready to express creativity as a result or within a process, who tends to come up with nontraditional solutions to the problems, to promote novelties and to bring creative outcome.</p>
<p>Kreativ shaxsni tayyorlash Training a creative individual</p>	<p>ijodkorlikka o'rgatish va o'zini o'zi ijodiy namoyon etish jarayonida shaxsda barqaror kreativ sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish mazmuni</p>	<p>teaching to be creative as well as essence of development of individual's creative skills during a process of creative expressing of himself.</p>
<p>Kreativ qobiliyat Creative skills</p>	<p>shaxsning ijodiy faoliyatni tashkil etish va uning natijalanganligiga erishishni ta'minlash imkoniyatini belgilovchi individual xususiyati</p>	<p>an individual peculiarity of a person that identifies a possibility of organizing creative activity and providing its effectiveness.</p>
<p>Ijod</p>	<p>ijtimoiy sub'ektning yangiligi,</p>	<p>a results of a work</p>

Creative work	ahamiyati va foydaliligi jamiyat yoki muayyan guruh tomonidan tan olingan faoliyati yoki faoliyati natijasi.	acknowledged by a society or a certain group of people on subject's novelty, significance and usefulness.
Ijodiy tafakkur Creative thinking	tafakkurning ijod jarayonini tashkil etish va ijod natijalari (mahsullari)ni bashoratlashni ifodalovchi turi.	a type of thinking that expresses the organization of creative work and predicts its results.
Ijodiy topshiriqlar Creative assignments	muammoli vaziyatlarni tizimli tahlil asosida hal qilishga yo'naltirilgan masalalar tizimi.	a system of issues intended to solve based on the systematic analysis of problem-based cases.
korlik Creativeness	muayyan yangilikning ahamiyati va foydali ekanligini belgilovchi shaxs faoliyati va uning natijasi.	an individual's activity and its result that identify significance and usefulness of novelties.
Ijodkor shaxs Creative personality	ijodiy jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshira oladigan hamda aniq ijodiy natija (mahsulot)larga ega shaxs.	an individual who successfully carries out a creative process and possesses certain creative result.
Ijodkor shaxsni shakllantirish Training a creative persponality	kasbiy-ijodiy faoliyat tajribalarini qaror toptirish va boyitish asosida ijodiy g'oya, ularni amalga oshirish ko'nikma va malakalariga ega shaxsni shakllantirish hamda rivojlantirish	formation and development of an individual's skills on producing creative ideas based on the experience of professional and creative activity.
Ijodiy qobiliyat Creative ability	ijodiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish va uning natijalanganligini baholashda namoyon bo'ladigan individual xususiyati	an individual peculiarity demonstrated in assessing creative activity and its effectiveness.

Tabaqalashtirish Differentiation	(lot. “diferentia” – “farqlanish”, “darajalanish”) – butunning turli bosqich yoki darajalarga ajratilishi. ivit	separation of a whole into various levels or stages.
O‘zini o‘zi ijodiy faollashtirish Creative self- activation	shaxsning ijodiy faoliyatda o‘z imkoniyatlarini to‘laqonli namoyon qilishi va rivojlantirishi	development and absolute demonstration of abilities in individual’s creative activity

V. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar:

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:O‘zbekiston, 2023.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi “Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 343-sonli Qarori.
15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 yanvardagi “Oliy ta’limning Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi

2001 yil 16 avgustdagi “343-sonli qaroriga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 3-sonli qarori.

III. Maxsus adabiyotlar:

16. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.

17. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.

18. Pecherkina, A. A. Razvitie professionalnoy kompetentnosti pedagoga: teoriya i praktika [Tekst] : monografiya / A. A. Pecherkina, E. E. Сыmanyuk, Ye. L. Umnikova : Ural. gos. ped. un-t. – Yekaterinburg : [b.i.], 2011. – 233 s.

19. O.S. Frolova. Formirovanie innovatsionnoy kompetensii pedagoga v protsesse vnutrishkolnogo povыsheniya kvalifikatsii. Diss.k.p.n. Voronej 2018.

20. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronnyy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.

21. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.

22. Ishmuhamedov R, Mirsolieva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019, 68 bet.

23. Kodjaspirova G.M. Pedagogika v sxemax, tablitsax i opornyx konspektax./ M.:Ayriss-press, 2016.

24. Natanzon E. Sh. Priemy pedagogicheskogo vozdeystviya. - M, 2012. - 202 s.

25. Sergeev I.S. Osnovy pedagogicheskoy deyatel'nosti: Uchebnoe posobie. – SPb.: Piter, 2014.

IV. Internet saytlar:

1. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim va innovatsiyalar vazirligi.

2. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

3. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish Bosh ilmiy-metodik markazi.

4. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet.

<http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.

VII. NAZORAT SAVOLLARI

1	“Kompetentlik” tushunchasining lo‘g‘aviy ma‘nosi qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?
2	“Kompetentlik” pedagogik kategoriya sifatida ta‘lim sohasiga qaysi fan ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan?
3	Mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi nima deb ataladi?
4	“Ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda sub‘ektlar bilan muloqotga kirisha olishi” qaysi kompetentlikning mazmuni hisoblanadi?
5	“Pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta‘lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olishi” qaysi kompetentlikning mazmuni hisoblanadi?
6	Pedagogning kasbiy kompetentligi tarkibiy asoslari qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?
7	Tembr
8	M.Stobart tomonidan tayanch kompetensiyalarning nechta guruhini belgilab ko‘rsatilgan?
9	... o‘qitishning maqsadi va natijalariga erishish (amalga oshirish) yo‘llari tizimi
10	Aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko‘nikmalarini egallash yo‘lidagi ko‘p marta takrorlanish bu-...
11	O‘quv jarayonining so‘nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi bu-...
12	Akmeologiya (akme) tushunchasi qanday ma‘noni anglatadi?
13	Imij (inglizcha image) so‘zining ma‘nosi nima?
14	Innovatsion ta‘lim jarayonida nima yetakchi o‘ringa ega?
15	Pedagogik faoliyat – bu?
16	Inson his tuyg‘ulari uning ... namoyon bo‘ladi
17	Lug‘aviy jihatdan “interaktiv” tushunchasining ma‘nosi
18	Ta‘limiy mazmunga ega loyiha, o‘qituvchi tomonidan tuzilishi majburiy bo‘lgan hujjat
19	Ta‘lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar bu-...
20	Kattalarning (psixologik, natijalarga va mahorat cho‘qqisiga erishish)

	rivojlanish qonunlarini qaysi fan o'rganadi?
21	Qaysi rus olimi Akmeologiya-“Etuk odamlarning rivojlanishi” haqidagi fan sifatida e'tirof etgan?
22	Qadriyatshunoslik, ma'naviy qadriyatlar sohasini o'rganadigan, uning qonun va kategoriyalarini tadqiq qiladigan fan qanday nomlanadi?
23	Aksiologiyaning lo'g'aviy ma'nosi to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping.
24	Kreativlikning lo'g'aviy ma'nosi to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping.
25	Pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratishi bu - ...
26	“Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin” ta'rif qaysi pedagog olimga tegishli
27	“O'qituvchi, – aql-farosatga, chiroyli nutqqa ega bo'lishi va o'quvchilarga aytmoqchi bo'lgan fikrlarini to'la va aniq ifodalay olishni bilmog'i zarur” ushbu ta'rifni qaysi Sharq allomasi izohlagan?
28	Kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyot davrida ta'limning keng tarqalgan tashkiliy shakli to'g'ri ko'rsatilgan javobni aniqlang
29	Sinf-dars tizimining muallifi kim?
30	Ta'lim-tarbiya ishining asosiy shakli bu-
31	"Andragogika" tushunchasi qaysi olim tomonidan fan sifatida amaliyotga kiritilgan
32	Har bir ta'lim oluvchi va jamoaga ta'sir o'tkazishda samarali qo'llash uchun zarur bo'lgan malaka va ko'nikmalar, usullar majmuasi bu-...
33	Pantomimika bu–
34	Mimika bu
35	O'qituvchi nutqi –
36	O'qituvchi nutqining asosiy shakllari to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping
37	O'qituvchi o'z nutqini tashkil etishda nimalarga jiddiy e'tibor qaratishi zarur?
38	Diksiya bu-...
39	Ayrim so'z va bo'g'inlarning aytilish muddati va to'xtalishi, nutq va ifodalarning navbat bilan o'z o'rnida ishlatilishi nimani bildiradi?
40	O'z- o'zini bilish, anglash, belgilash, rivojlantirish, nazorat qilish bu:
41	O'qituvchi axloqiy-ma'naviy qiyofasini namoyon etuvchi meyor tuyg'usi yoki xulq va odob qoidalariga rioya qilishi qanday ataladi?
42	“Relaksatsiya” qanday holat?
43	O'quvchilarning muloqot asosida ma'naviy madaniyatini shakllantirish mezonlari ifodalanmagan javob?
44	Pedagog o'zining qaysi tomonlarini boshqarishni o'rganishi kerak?

45	O'qituvchi o'quvchilarni o'zi bilan hamkorlikka jalb eta olishi uchun nima qilishi kerak?
46	O'qituvchi pedagogik qobiliyatini namoyon etmaydigan xususiyatlarni belgilang?
47	Nutqning toza bo'lishiga xalaqit beruvchi unsurlarni belgilang.
48	O'qituvchi o'quvchilar bilan muloqot jarayonida paydo bo'ladigan turli ziddiyatli vaziyatlarni bartaraf etishi uchun...
49	Pedagogik jarayonning harakat vositasi bu...
50	O'z-o'zini bilish, anglash, belgilash, rivojlantirish, nazorat qilish bu:
51	O'qituvchining asosiy pedagogik funksiyalari bu-
52	O'qituvchi muvaffaqiyatining siri nimada?
53	Pedagogik faoliyatni rejalashtirish bu:
54	Qulay muhitni yaratuvchi o'qituvchi bu:
55	Pedagogika sohasida yangi ilmiy yo'nalish nima deb nomlanadi?

